

Ковалюк М. П.

*Синтаксис
сучасної
української мови*

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
Коломийський інститут

Ковальчук М. П.

СИНТАКСИС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**Навчально-методичні матеріали до практичних занять,
самостійної роботи для студентів філологічних та педагогічних
спеціальностей**

Івано-Франківськ
«НАІР»
2015

УДК 811.161.2'367
ББК 81.2.Укр-22
К 56

Ковальчук М. П.

К 56 Синтаксис сучасної української мови: Навчально-методичні матеріали до практичних занять, самостійної роботи для студентів філологічних та педагогічних спеціальностей. 2-ге видання, доповнене і перероблене / М.П. Ковальчук. – Івано-Франківськ: НАІР, 2015. – 108 с.

У праці подано теоретичні питання, схеми та зразки мовного аналізу, завдання для самостійної роботи, питання для самоперевірки, а також завдання для контрольних робіт із синтаксису словосполучення, простого неускладненого, простого ускладненого, елементарного складного речення, багатокomпонентного складного речення.

Пропоновані матеріали можуть бути використані для аудиторної та самостійної роботи студентами філологічних, педагогічних спеціальностей, а також викладачами, вчителями-словесниками, учнями середніх освітніх закладів з гуманітарним профілем навчання.

УДК 811.161.2'367
ББК 81.2.Укр-22

За редакцією

кандидата філологічних наук, доцента, завідувача кафедри філології Коломийського інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника **В. М. Барчука**.

Рецензенти:

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника **В. І. Пітель;**

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Коломийського інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника **Л. П. Куриляк**.

Рекомендовано до друку вченою радою Коломийського інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № від 2015 р.)

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	5
<i>Тема 1. Вступ. Словосполучення</i>	7
<i>Тема 2. Просте речення. Типи речень</i>	11
<i>Завдання для контрольної роботи за темами: «Вступ. Словосполучення», «Просте речення. Типи речень»</i>	14
<i>Тема 3. Головні члени речення</i>	18
<i>Тема 4. Другорядні члени речення</i>	22
<i>Завдання для контрольної роботи за темами: «Головні члени речення», «Другорядні члени речення»</i>	28
<i>Тема 5. Односкладні речення</i>	31
<i>Завдання для контрольної роботи за темою: «Односкладні речення»</i>	36
<i>Тема 6. Неповні речення. Нечленовані речення</i>	40
<i>Завдання для контрольної роботи за темою: «Неповні речення. Нечленовані речення»</i>	44
<i>Тема 7. Просте ускладнене речення. Однорідні члени речення</i>	47
<i>Завдання для контрольної роботи за темою: «Просте ускладнене речення. Однорідні члени речення»</i>	51
<i>Тема 8. Відокремлені члени речення</i>	55
<i>Завдання для контрольної роботи за темою: «Відокремлені члени речення»</i>	59

<i>Тема 9. Вставні компоненти. Вставлені конструкції. Звертання</i>	63
<i>Завдання для контрольної роботи за темою: «Вставні компоненти. Вставлені конструкції. Звертання»</i>	67
<i>Тема 10. Складне речення. Двокомпонентні складносурядні речення</i>	71
<i>Завдання для контрольної роботи за темою: «Складне речення. Двокомпонентні складносурядні речення»</i>	76
<i>Тема 11. Двокомпонентні складнопідрядні речення</i>	79
<i>Завдання для контрольної роботи за темою: «Двокомпонентні складнопідрядні речення»</i>	84
<i>Тема 12. Двокомпонентні складні безсполучникові складні речення</i>	88
<i>Завдання для контрольної роботи за темою: «Двокомпонентні складні безсполучникові складні речення»</i>	92
<i>Тема 13. Складні багатоконпонентні речення</i>	96
<i>Завдання для контрольної роботи за темою: «Складні багатоконпонентні речення»</i>	101
<i>Програмові вимоги до курсу “Сучасна українська літературна мова. Синтаксис”</i>	105

ПЕРЕДМОВА

Синтаксис як розділ граматики є завершальним етапом вивчення курсу сучасної української літературної мови у вищій школі. Відповідно, навчальний матеріал, передбачений для опрацювання в цьому розділі, значною мірою містить відомості з мовознавчих дисциплін попередніх курсів, зокрема морфології, лексикології й фразеології, морфеміки і словотвору, фонетики.

Пропоноване видання передбачає ґрунтовне аудиторне та самостійне опрацювання поданих до кожної теми теоретичних питань із синтаксису й пунктуації. Зокрема, у теоретичній частині сформульовано питання, які передбачають загальну граматичну характеристику, проблеми дослідження синтаксичних одиниць, їх типологію, мовні засоби вираження та передачі в усному й писемному мовленні, а також найважливіші правила вживання розділових знаків. До кожної теми подано ключові поняття й синтаксичні категорії, які необхідно засвоїти при вивченні матеріалу.

З метою ефективного опрацювання теми, вдосконалення практичних умінь і навичок запропоновано схеми та зразки повного й часткового синтаксичного аналізу словосполучень, простих неускладнених, простих ускладнених, елементарних складних речень, багатокomпонентних складних речень. У схемах передбачено чітку мовну типологію й класифікацію синтаксичних одиниць, визначення їх структурно-семантичних ознак і встановлення засобів вираження. Зразки повного синтаксичного аналізу ілюструють послідовність детальної граматичної ідентифікації синтаксичних одиниць від цілісного аналізу до типології найменших компонентів. Приклади часткового аналізу синтаксичних одиниць ілюструють їх загальну структурно-семантичну класифікацію.

Завдання для самостійної роботи передбачають творчу роботу студентів, матеріал для повторення й використання попередньо вивченого мовного матеріалу, практичне застосування набутих знань за темою при аналізі синтаксичних одиниць.

Питання для самоперевірки передбачають узагальнення й систематизацію вивченого матеріалу за поданими темами, визначення найважливіших граматичних явищ у системі синтаксичних одиниць, їх типологію й засоби вираження, підвищення рівня пунктуаційної компетентності.

У структурі контрольної роботи передбачено завдання творчого та аналітичного характеру. У завданнях на підбір синтаксичних одиниць подано їх визначені граматичні критерії, а також запропоновано виконати частковий синтаксичний аналіз, зокрема визначення мінімальних синтаксичних одиниць (членів речення) та встановлення засобів їх морфологічного вираження. Завдання, що передбачають повний синтаксичний аналіз, спрямовані на виявлення у студентів рівня оволодіння теоретичним навчальним матеріалом та застосування набутих знань у процесі визначення типів синтаксичних одиниць (словосполучень, простих та складних речень), структурування на складові компоненти, їх класифікацію та засоби вираження. У кожній контрольній роботі завдання аналітичного характеру розділено на 25 варіантів, рівнозначних за складністю та послідовністю виконання. Подані у контрольних роботах речення, які складають фактичний матеріал, вибрано з усної народної творчості та кращих творів української літератури, що має пізнавально-виховне значення.

Наукову та джерелознавчу базу видання складає подана до кожної теми література. Це сформовані за тематичним принципом списки наукових, навчально-методичних мовознавчих праць, у яких висвітлено широке коло проблем за відповідним мовним матеріалом.

Пропоноване навчально-методичне видання може бути використане студентами філологічних, педагогічних спеціальностей, викладачами, вчителями-словесниками, студентами й учнями середніх освітніх закладів з гуманітарним профілем навчання.

ТЕМА 1. Вступ. Словосполучення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Синтаксис як розділ граматики. Загальна характеристика синтаксичних одиниць.
2. Словосполучення як одиниця синтаксису. Лексичні, фразеологічні та синтаксичні словосполучення.
3. Синтаксичні підрядні словосполучення, принципи їх класифікації. Різновиди підрядних словосполучень за морфологічним вираженням головного компонента: іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні, прислівникові.
4. Граматичні зв'язки між компонентами підрядних словосполучень: узгодження (повне і неповне), керування (сильне і слабке, прийменникове і безприйменникове), прилягання.
5. Семантико-синтаксичні відношення в підрядних словосполученнях: атрибутивні, об'єктні, обставинні.
6. Прості та складні словосполучення.

Ключові поняття: словосполучення, синтаксичні підрядні словосполучення, головне (стрижневе) слово у підрядному словосполученні, прості / складні словосполучення, дієслівні / іменникові / прикметникові / займенникові / числівникові / прислівникові словосполучення, узгодження, повне узгодження, неповне узгодження, керування, сильне керування, слабке керування, безпосереднє (безприйменникове) керування, опосередковане (прийменникове) керування, прилягання, означальні / з'ясувальні / обставинні відношення.

Схема синтаксичного аналізу словосполучення

1. Початкова форма словосполучення.
2. Структурний тип словосполучення (просте, складне).
3. Визначити головне і залежне слово.
4. Тип підрядного словосполучення за морфологічним вираженням головного компонента (дієслівне, іменникове, прикметникове, займенникове, числівникове, прислівникове).
5. Спосіб підрядного зв'язку: узгодження (повне чи неповне), керування (сильне чи слабке, безпосереднє чи опосередковане), прилягання (придієслівне чи прийменне).
6. Тип семантико-синтаксичних відношень між словами (означальне, об'єктне, обставинне).

Зразки аналізу

Пісню про нашу силу, пісню про нашу волю радісно підхопило чисте, широке поле (Є. Гуцало).

У цьому реченні слід виділити такі синтаксичні словосполучення: *пісню про силу, пісню про волю, про нашу силу, про нашу волю, підхопило пісню, підхопило радісно, чисте поле, широке поле*.

Пісню про силу – початкова форма: *пісня про силу*, просте словосполучення, підрядне, головне слово – *пісню*, залежне – *про силу*, іменникове, спосіб підрядного зв'язку – керування, слабке, прийменникове (опосередковане), означальні відношення;

пісню про волю – початкова форма: *пісня про волю*, просте словосполучення, підрядне, головне слово – *пісню*, залежне – *про волю*, іменникове, спосіб підрядного зв'язку – керування, слабке, прийменникове (опосередковане), означальні відношення;

про нашу силу – початкова форма: *наша сила*, просте словосполучення, підрядне, головне слово – *про силу*, залежне – *нашу*, іменникове, спосіб підрядного зв'язку – узгодження, повне (жіночий рід, однина, знахідний відмінок), означальні відношення;

про нашу волю – початкова форма: *наша воля*, просте словосполучення, підрядне, головне слово – *про волю*, залежне – *нашу*, іменникове, спосіб підрядного зв'язку – узгодження, повне (жіночий рід, однина, знахідний відмінок), означальні відношення;

підхопило пісню – початкова форма: *підхопити пісню*, просте словосполучення, підрядне, головне слово – *підхопило*, залежне – *пісню*, дієслівне, спосіб підрядного зв'язку – керування, сильне, безприйменникове (безпосереднє), з'ясувальні відношення;

підхопило радісно – початкова форма: *підхопити радісно*, просте словосполучення, підрядне, головне слово – *підхопило*, залежне – *радісно*, дієслівне, тип підрядного зв'язку – прилягання, придієслівне, обставинні відношення;

чисте поле – початкова форма: *чисте поле*, просте словосполучення, головне слово – *поле*, залежне – *чисте*; іменникове; спосіб підрядного зв'язку – узгодження, повне (середній рід, однина, називний відмінок); означальні відношення;

широке поле – початкова форма: *широке поле*, просте словосполучення, головне слово – *поле*, залежне – *широке*; іменникове; спосіб підрядного зв'язку – узгодження, повне (середній рід, однина, називний відмінок); означальні відношення.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Записати чотири вислови відомих людей про рідну мову.
2. Визначити, до яких частин мови належить кожне слово у виписаних реченнях.
3. Вичленувати у підібраних висловах три словосполучення з різними типами підрядного зв'язку і зробити їх синтаксичний аналіз.

Питання для самоперевірки

1. Що називають синтаксичним словосполученням?
2. Яка різниця між синтаксичними (вільними) і нечленованими (фразеологічними і лексичними) словосполученнями?
3. Чим словосполучення відрізняється від слова і від речення?
4. Які словосполучення є синтаксичними підрядними?
5. Які синтаксичні словосполучення є простими, а які – складними?
6. Які виділяють типи підрядних словосполучень за морфологічним вираженням головного слова?
7. У чому особливості таких форм підрядного зв'язку у словосполученні, як узгодження (повне і неповне), керування (сильне і слабке, прийменникове і безприйменникове), прилягання?
8. Які семантико-синтаксичні відношення виражаються між словами у словосполученні?

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р. Граматичні вияви керування / І.Р. Вихованець // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 2. – Донецьк: ДонНУ, 1996. – С. 9-14.
4. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардашук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.
5. Джочка І.Ф., Ципердюк О.Д. Сучасна українська мова. Морфологія. Збірник вправ: [навчальний посібник] / І.Ф. Джочка, О.Д. Ципердюк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 372 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.

7. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
8. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.
9. Мірченко М.В. Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення). – К., 1997. – 100 с.
10. Ожоган В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: навчальний посібник для самостійної роботи / В. Ожоган. – Кіровоград, 2005. – 160 с.
11. Пітель В.І., Пітель В.М. Українська Збірник тестів із синтаксису та пунктуації / В.І. Пітель, В.М. Пітель. – Івано-Франківськ: видавець Кушнір Г.М., 2010. – 248 с.
12. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки): Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.
13. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
14. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.
15. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
16. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 400 с.
17. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.
18. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 402 с.
19. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.
20. Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ТЕМА 2. Просте речення. Типи речень

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Речення як основна одиниця синтаксису. Речення і судження.
2. Основні ознаки речення: предикативність, модальність, часова піднесеність, граматична організованість, семантико-інформативна й інтонаційна завершеність та ін. Поняття про структурну схему речення.
3. Аспекти вивчення речення: формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний.
5. Типи речень за комунікативним призначенням: розповідні, питальні, спонукальні і бажальні. Стверджувальні і заперечні речення. Окличні та неокличні речення.
6. Структурно-семантичні типи речень: прості і складні, двоскладні й односкладні, непоширені і поширені, повні і неповні, ускладнені і неускладнені.
7. Розділові знаки в кінці речення.

Ключові поняття: структурно-семантичні типи речень, розповідне / питальне / спонукальне / бажальне речення, стверджувальне / заперечне / стверджувально-заперечне речення, окличне / неокличне речення, двоскладне / односкладне речення, поширене / непоширене речення, повне / неповне речення, ускладнене / неускладнене речення, нечленоване речення, актуальне членування речення, тема, рема.

Схема часткового синтаксичного аналізу простого речення

1. Аналізоване речення.
2. Структурний тип речення.
3. Тип речення за метою висловлювання: розповідне (стверджувальне / заперечне) / питальне / спонукальне / бажальне.
4. Тип речення за інтонацією: окличне / неокличне.
5. Тип речення за вираженням граматичної основи: двоскладне / односкладне / нечленоване речення..
6. Тип речення за наявністю-відсутністю другорядних членів речення: поширене / непоширене.
7. Тип речення за вираженням граматичної цілісності компонентного складу: повне / неповне.
8. Тип речення за наявністю ускладнювальних засобів: неускладнене / ускладнене (однорідними членами речення / відокремленими членами речення /

уточнювальними членами речення / вставними компонентами / вставленими конструкціями / звертаннями / словами-реченнями).

Зразки аналізу

Я на планеті дерево людське (Л. Костенко).

Речення просте, розповідне, стверджувальне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Мене весь час підрубують під корінь (Л. Костенко).

Речення просте, розповідне, стверджувальне, неокличне, односкладне, поширене, повне, неускладнене.

Куди подітись від політики? Залізла в душу нам по ліктики (Л. Костенко).

Перше речення – просте, питальне, неокличне, односкладне, поширене, повне, неускладнене.

Друге речення – просте, розповідне, стверджувальне, неокличне, двоскладне, поширене, неповне, неускладнене.

Поховані чорнобильські ліси! Не забувайте наші голоси (Л. Костенко).

Перше речення – просте, розповідне, стверджувальне, окличне, односкладне, поширене, повне, неускладнене.

Друге речення – просте, спонукальне, неокличне, односкладне, поширене, повне, неускладнене.

Як ми у вічі глянемо нащадкам?! (Л. Костенко).

Речення просте, питальне, окличне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Одчиняючи вранці вікно, я раз у раз бачу ряд квітучих агав. Стоять стрункі та високі, з вінцем смерті на чолі, й вітають далеке море... (М. Коцюбинський).

Перше речення – просте, розповідне, стверджувальне, неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленим членом речення.

Друге речення – просте, розповідне, стверджувальне, неокличне, двоскладне, поширене, неповне, ускладнене однорідними та відокремленим членами речення.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Скласти зв'язний текст на тему „Мова – душа народу“, використавши такі типи простих речень: розповідні (стверджувальні і заперечні), питальні, спонукальні, окличні, двоскладні, односкладні, поширені і непоширені, повні і неповні.
2. Виписати з тексту три різні за модальністю, інтонацією і будовою прості неускладнені речення і зробити їх синтаксичний розбір (за схемою аналізу простого речення).

Питання для самоперевірки

1. Що таке речення?
2. Як співвідноситься речення і судження?
3. Пояснити основні ознаки речення: предикативність, модальність, структурну схему, семантичну та інтонаційну завершеність.
4. За якими ознаками виділяють прості і складні речення?
5. Вказати типи речень за метою висловлювання та інтонацією, охарактеризувати їх.
6. Які речення є стверджувальними, а які заперечними?
7. Які ознаки простих двоскладних / односкладних, поширених / непоширених, повних / неповних,
8. За якими ознаками розрізняють неускладнені та ускладнені речення?

Література

1. Андерш Й. Ф. До питання про семантичну структуру речення / Й.Ф. Андерш // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 38-42.
2. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 1982. – 131 с.
3. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 219 с.
5. Гуйванюк Н.В. Формально-синтаксичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: Монографія / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
6. Гуйванюк Н.В., Шабат Т.С. Питальні речення в сучасній українській мові: Навчально-методичний посібник / Н.В. Гуйванюк, Т.С. Шабат. – Чернівці: Рута, 2000. – 66 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
8. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові / Н.Л. Іваницька. – К.: Вища школа, 1986. – 168 с.
9. Іваницька Н.Л. Формально-граматична і семантико-синтаксична структура простого речення: Тексти лекцій спецкурсу / Н.Л. Іваницька. – Вінниця, 2002. – 232 с.
10. Конторчук Г.К. Сучасна українська літературна мова. Практикум із синтаксису: Навчальний посібник. – Житомир: В-во “Волинь”, 2010. – 348 с.

11. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови /М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
12. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.
13. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки): Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.
14. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
15. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.
16. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
17. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – С. 400 с.
18. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.
19. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.
20. Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМАМИ:

«Вступ. Словосполучення», «Просте речення. Типи речень»

- I. Зробити частковий синтаксичний аналіз речень.
- II. У другому реченні вичленувати синтаксичні підрядні словосполучення, зробити їх повний синтаксичний аналіз.

Варіант 1.

1. *Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов (П. Тичина).*
2. *І що лишилось від твоєї вроди? (Л. Костенко).*
3. *Хай полонина стеле нам шлюбну постіль під вічним дубом (І. Жиленко).*

Варіант 2.

1. *Час зупинився чи лине? (М. Коцюбинський).*
2. *Тим часом темна блакить нічного неба почала потроху бліднути (М. Коцюбинський).*

3. Берімось краще до роботи, змагаймось за нове життя (Леся Українка).

Варіант 3.

1. Хай же вічно красується доблестю наша земля! (О. Довженко).

2. Панна Ярина складає руки на столі й безсило опускає на них свою русяву голівку (М. Коцюбинський).

3. Чи є кращі між квітками та над весняні? (Леся Українка).

Варіант 4.

1. Не майте гніву до моїх порад і не лінуйтеся доглядати свій сад (М. Рильський).

2. Золота кленова віхола тихо кружляє над Києвом (І. Цюпа).

3. Що говорить йому душа, вільна від буденних клопотів? (М. Коцюбинський).

Варіант 5.

1. Чи не краще сісти тихенько й заплющити очі? (М. Коцюбинський).

2. Як багато говорять вони про минуле рідного краю! (І. Цюпа).

3. Ходімо разом в осінню мандрівку по Києву (І. Цюпа).

Варіант 6.

1. Нащо ж закохану ти удавала із себе кожний раз?.. (В. Сосюра).

2. Яюсь надвечір попереду встали м'які силуети гір (О. Гончар).

3. Помолись за мене, моя любове (В. Стус).

Варіант 7.

1. Радуйся, земле, не повитая квітчастим злаком! (Т. Шевченко).

2. Тоді ми землю врятували від віковичної пітьми (К. Дрок).

3. Ти не хочеш подивитися на наш курінь? (М. Стельмах).

Варіант 8.

1. О Господи, спаси нас од лукавого! (Л. Костенко).

2. Які чудесні щедрівки і колядки співають нині по всій країні! (І. Цюпа).

3. Чи є в житті кращі літа та над молодії? (Леся Українка).

Варіант 9.

1. Що ж його на світі робити? (Панас Мирний).

2. І зараз усі сади мов купаються в білому мареві (Г. Демченко).

3. Пройдімо вулицями і майданами вічно молодого міста (І. Цюпа).

Варіант 10.

- 1. Хай колосяться урожаї і живлять людство трудове! (М. Рильський).*
- 2. Город знову простяг по мене свою залізну руку на зелені ниви (М. Коцюбинський).*
- 3. Які мені сказати їм слова?.. (Л. Костенко).*

Варіант 11.

- 1. Ага, людське горе, ти таки ловиш мене? (М. Коцюбинський).*
- 2. Отак не забарилася Катря перебігти прудкою думкою довгу й родючу ниву свого безталання (Панас Мирний).*
- 2. Хоч би що продати! (Панас Мирний).*

Варіант 12.

- 1. Хай розквітнуть нові жита пишним цвітом нової слави! (М. Зеров).*
- 2. І від добрих вчителів не всі добре вчать (Ф. Прокопович).*
- 3. І чому вона мусить так тяжко працювати на шматок хліба? (М. Коцюбинський).*

Варіант 13.

- 1. О, коли б рванув шалений вітер і розігнав хмари!.. (О. Гончар).*
- 2. А лицаря щасливого немає ніде на світі (Леся Українка).*
- 3. А хто ж напише або написав велику книгу нашого народу? (Л. Костенко).*

Варіант 14.

- 1. Люба, втри-но моє чоло ріжечком хустки (В. Стус).*
- 2. Дві хмароньки пливли кудись в убранні золотім і мовчки зупинилися над краєм чарівним (О. Олесь).*
- 3. Станеш ти біля мого благання чи до інших станцій просвистиш? (В. Симоненко).*

Варіант 15.

- 1. Ой не хвастай, козаченьку, кучерявим чубом!.. (Нар. тв.).*
- 2. Хрестя звідала на своїм віку нетрохи нужди та лиха через людську неправду... (Панас Мирний).*
- 3. Що ж ти дивишся з журбою на потоптані квітки? (В. Сосюра).*

Варіант 16.

- 1. Хай дружби непогасної крило гірке від тебе відганяє зло (М. Рильський).*

2. Дзюркоче жально на дорозі студеність синьої зими (П. Ребро).
3. В ім'я чого природа так щедро творить красу? (О. Гончар).

Варіант 17.

1. А вітер теплий, полудневий шепоче щось крізь сон рожевий (О. Олесь).
2. Як соковито й повно гуде і стелиться понад землею ясного полудня віолончель (М. Рильський).
3. Нехай до останку у серці горить безсмертний вогонь боротьби і кохання (О. Підсуха).

Варіант 18.

2. Але хто мені заперечить перевернути світ? (М. Семенко).
2. О, скільки доль навіки розрубали мечі прадавніх схрещених доріг! (В. Симоненко).
3. Через сліпучу призму пекторалі тепер для нас всі скіфи золоті (Л. Костенко).

Варіант 19.

1. Що ви ловите – запалим ротом – комини почорнілі? (В. Стус).
2. А тут до самої Волині лежать ці села удовині! (Л. Костенко).
3. Хай сходить співом горло солов'я в гаю нічному (В. Стус).

Варіант 20.

1. Утекти б од себе геть світ за очі... (В. Стус).
2. Сумно дивитися на зів'ялі квіти (М. Стельмах).
3. А хто напише або написав велику книгу нашого народу?! (Л. Костенко).

Варіант 21.

1. Пильно й ненастанно політь бур'ян (М. Рильський).
2. Якісь недопалені книги заблуканий вітер знадвору холодним пальцем гортав (Л. Костенко).
3. Вдасться чи ні цього разу повернутись додому? (В. Стус).

Варіант 22.

1. І помандрують аж за синє море над смутком сіл високі журавлі (Є. Плужник).
2. Тільки одна мати вміє разом кохати свою дитину й ненавидіти... (П. Мирний).
3. Ніч спустилася на землю, розлилася понад нею (О. Олесь).

Варіант 23.

- 1. Що має почувати горобець у горобину ніч? (Л. Костенко).*
- 2. Одні тільки бажання творити добрі діла і zostалися при мені на все життя (О. Довженко).*
- 3. Душа – це битий шлях на невідомих дійсності полях (Б.-І. Антонич).*

Варіант 24.

- 1. Чом яблука не рвеш задарма із дерева життя і пізнання? (Д. Павличко).*
- 2. По садках пустинних їде гордовито осінь жовтокося на баскім коні (В. Сосюра).*
- 3. В повітрі молодому далекий крик мандрівних журавлів вже розітнувся (Б. Грінченко).*

Варіант 25.

- 1. У світі панує хай мир! (М. Рильський).*
- 2. Біля афінських стін сьогодні немає ворогів (Ю. Мушкетик).*
- 3. Огнекрилих метеликів рій зазоріє в садах на шипшині (П. Филипович).*

ТЕМА 3. Головні члени речення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Головні члени та їх роль у граматичній організації двоскладного речення.
2. Підмет як головний член речення. Структурні типи підмета. Засоби вираження простого і складеного підмета.
3. Присудок як головний член речення. Структурні типи присудка. Простий неускладнений та простий ускладнений присудок. Засоби вираження простого та ускладненого присудків.
4. Складений дієслівний та складений іменний присудки. Засоби вираження складених присудків.
5. Характер синтаксичного зв'язку між підметом і присудком у двоскладному реченні. Граматична координація (відповідність) підмета і присудка.

Ключові поняття: член речення, головний член речення, підмет, простий підмет, складений підмет, присудок, простий неускладнений присудок, простий ускладнений присудок, складений дієслівний присудок, складений іменний

присудок, комбінований присудок, граматична координація (відповідність) підмета і присудка, .

Схеми аналізу головних членів речення

Підмет

1. Котре слово (слова) є підметом? На яке питання відповідає?
2. Який підмет за будовою (простий, складений)?
3. Вказати засоби вираження підмета.

Зразки аналізу

Нехай на серце ляже ваготою моя земля з рахманною журбою... (В. Стус).

У цьому реченні підмет *земля*, відповідає на питання *що?*, простий, виражений іменником у називному відмінку.

Знову замовкли обоє (Панас Мирний)

У цьому реченні підмет *обоє*, відповідає на питання *хто?*, простий, виражений субстантивованим кількісним числівником у називному відмінку.

“Ура” теж було зброєю (О. Гончар).

У цьому реченні підмет *“ура”*, відповідає на питання *що?*, простий, виражений субстантивованим вигуком у називному відмінку.

І для нас у ріднім краї навіть дим солодкий та коханий (Леся Українка).

У цьому реченні підмет *навіть дим*, відповідає на питання *що?*, простий, виражений іменником у називному відмінку та часткою.

Багато вітрів прошуміло над головою (О. Довженко).

У цьому реченні підмет *багато вітрів*, відповідає на питання *що?*, складений, виражений сполученням неозначено-кількісного числівника в називному відмінку та іменника в родовому відмінку.

І ми з Віктором мовчки киваємо головами – згода (М. Чабанівський).

У цьому реченні підмет *і ми з Віктором*, відповідає на питання *хто?*, складений, виражений сполученням займенника у називному відмінку з іменником в орудному відмінку однини з прийменником та часткою.

А поставити крапку над “і” – то неабияке мистецтво в житті (Н. Рибак).

У цьому реченні підмет *поставити крапку над “і”*, відповідає на питання *що?*, складений, виражений фразеологічним зворотом.

Присудок

1. Назвати присудок. На яке питання відповідає присудок?
2. Вказати структурний тип присудка за будовою (простий неускладнений / простий ускладнений / складений дієслівний / складений іменний / комбінований).

3. Визначити засоби вираження присудка.

Зразки аналізу

Стліває сніг від поблиску блакиті (Д. Павличко).

У цьому реченні присудок *стліває*, відповідає на питання *що робить?*, простий неускладнений, виражений особовим дієсловом дійсного способу.

Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі (В. Сосюра).

У цьому реченні присудок *будуть цвісти*, відповідає на питання *що робитимуть?*, простий, виражений особовим дієсловом дійсного способу.

Історія зіграла внічию (Л. Костенко).

У цьому реченні присудок *зіграла внічию*, відповідає на питання *що зробила?*, простий ускладнений, виражений фразеологізмом.

Нехай же хоч ніч забуття принесе (М. Вороний).

У цьому реченні присудок *нехай же принесе*, відповідає на питання *нехай що зробить?*, простий ускладнений, виражений особовим дієсловом наказового способу й часткою.

З діда-прадіда в нашій країні люди прагнули з піснею жити (М. Сингаївський).

У цьому реченні присудок *прагнули жити*, відповідає на питання *що прагнули робити?*, складений дієслівний, виражений допоміжним дієсловом дійсного способу та інфінітивом.

Сонце, немов утомившись, стало сідати... (В. Винниченко).

У цьому реченні присудок *стало сідати*, відповідає на питання *що стало робити?*, складений дієслівний, виражений допоміжним дієсловом дійсного способу та інфінітивом.

Довго хмарами небо покрите було (О. Олесь).

У цьому реченні присудок *покрите було*, відповідає на питання *яке було?*, складений іменний, виражений дієслівною зв'язкою та дієприкметником у називному відмінку.

Найбільш гірка отрута нашого морального буття – безнадійність (Т. Шевченко).

У цьому реченні присудок *безнадійність*, відповідає на питання *що це є?*, складений іменний, виражений іменником у називному відмінку.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Виписати з тлумачного словника п'ять багатозначних слів, утворити з ними речення, в яких ці лексеми виконують роль головних членів речення. Проаналізувати граматичні основи утворених речень.

2. Увести в речення два фразеологічні словосполучення (можна скористатись фразеологічними словниками). Яку синтаксичну роль виконують наявні в утворених реченнях фразеологізми?

Питання для самоперевірки

1. Які функції виконують головні члени речення?
2. Що таке підмет і які його граматичні ознаки у двоскладному реченні?
3. Які є засоби вираження простого і складеного підмета?
4. Що таке присудок і які його граматичні ознаки у двоскладному реченні?
5. Які є засоби вираження простого неускладненого присудка і простого ускладненого присудка?
6. Які компоненти й засоби їх вираження виділяють у складеному дієслівному присудку?
7. Яка структура і засоби вираження компонентів складеного іменного присудка?
8. Як у реченні граматично взаємодіють (координують) підмет і присудок.

Література

1. Баранник Д.Х. Узгодження підмета з присудком в українській мові / Д.Х. Баранник // Українська мова і література в школі. – 1960. – № 6. – С. 8-18.
2. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
3. Булаховський Л.А. Підмет і присудок в українській літературній мові. – К., 1958. – 23 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Гуйванюк Н.В., Кардащук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардащук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
7. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
8. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.

9. Мірченко М.В. Підмет як формально-орієнтована категорія речення / М.В. Мірченко // Філологічні студії: Зб. наук. праць. – Луцьк, 1998. – Вип. 4. – С. 129-135.
10. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки): Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.
11. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
12. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.
13. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
14. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 400 с.
15. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.
16. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.
17. Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.
18. Яворська О.Н. Тире між підметом і присудком / О.Н. Яворська // Українська мова і література в школі. – 1969. – 3 8. – С. 70-75.

ТЕМА 4. Другорядні члени речення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Граматичні ознаки другорядних членів речення.
2. Додаток як другорядний член речення. Засоби вираження додатків. Прямий і непрямий додатки.
3. Означення як другорядний член речення. Засоби вираження означень. Узгоджені і неузгоджені означення.
4. Прикладка як різновид означення. Засоби вираження прикладок. Різновиди прикладок за значенням.

5. Обставина як другорядний член речення. Засоби вираження обставин. Типи обставин за значенням.

Ключові поняття: другорядний член речення, додаток, прямий / непрямий / інфінітивний додаток, означення, узгоджене / неузгоджене означення, прикладка, поширена / непоширена прикладка / обставина, обставина місця / часу / способу дії / причини / умови / мети / допустовості / міри і ступеня.

Схеми аналізу другорядних членів речення

Додаток

1. Назвати слово (слова), котре є додатком.
2. Назвати слово (слова), від якого він залежить.
3. На яке питання відповідає додаток.
4. Прямий чи непрямий.
5. Морфологічне вираження.

Зразки аналізу

Він може весь світ обняти, а може убити мечем (С. Полин)

У цьому реченні два додатки. Перший – *світ* – залежить від слова *обняти*, відповідає на питання *що?*; прямий; виражений іменником у знахідному відмінку. Другий – *мечем* – залежить від слова *убити*, відповідає на питання *чим?*; непрямий, виражений іменником в орудному відмінку.

В душі любов'ю до України озвались струни голосні (М. Вороний).

У цьому реченні один додаток – *до України* – залежить від слова *любов'ю*, відповідає на питання *до чого?*; непрямий; виражений іменником у родовому відмінку з прийменником *до*.

Брянський скомандував скласти на воза матеріальну частину (О. Гончар).

У цьому реченні два додатки. Перший – *скласти* – залежить від слова *скомандував*, відповідає на питання *що?*; непрямий, виражений інфінітивом. Другий – *матеріальну частину* – залежить від слова *скласти*, відповідає на питання *що?*; прямий, виражений лексичним словосполученням (іменником у знахідному відмінку та прикметником).

Означення

1. Назвати слово (слова), котре є означенням.
2. Від якого слова воно залежить?
3. На яке питання відповідає?
4. Морфологічне вираження означення.
5. Узгоджене чи неузгоджене.

Зразки аналізу

Знову скликав Тимошенко до себе славних героїв двадцятого року (А. Малишко).

У цьому реченні два означення. Перше – *славних* – залежить від слова *героїв*, відповідає на питання *яких?*; узгоджене, виражене прикметником у знахідному відмінку. Друге – *двадцятого року* – залежить від слова *героїв*, відповідає на питання *яких?*; неузгоджене, виражене лексичним словосполученням (іменником та числівником у родовому відмінку).

Гетьман підняв безсонням обпалені очі (Л. Костенко).

У цьому реченні одне означення – *безсонням обпалені* – залежить від слова *очі*, відповідає на питання *які?*; узгоджене, виражене дієприкметниковим зворотом.

І ось з-за лісу вилетіли нарешті дрібні силуети перших вершників (О. Гончар).

У цьому реченні три означення. Перше – *дрібні* – залежить від слова *силуети*, відповідає на питання *які?*; узгоджене, виражене прикметником у називному відмінку. Друге – *перших* – залежить від слова *вершників*, відповідає на питання *котрих?*; узгоджене, виражене числівником у родовому відмінку. Третє – *вершників* – залежить від слова *силуети*, відповідає на питання *чий?*; неузгоджене, виражене іменником у родовому відмінку.

Бажання вчитись було в нього ще змалку (М. Коцюбинський).

У цьому реченні одне означення – *вчитись* – залежить від іменника *бажання*, відповідає на питання *яке?*; неузгоджене, виражене інфінітивом.

Прикладка

1. Яке слово (слова) є прикладкою?

2. Від якого слова залежить?

3. на яке питання відповідає?

4. Вид прикладки за компонентним складом (поширена / непоширена).

5. Яке значення виражає прикладка: називає особу за прізвиськом, іменем, по батькові; характеризує особу за національністю, професією, характером діяльності, віком, місцем проживання, за належністю до політичних партій; це почесне чи службове звання; дає якісну характеристику особи, предмета; означає кличку тварини; є власною географічною назвою; є індивідуальною назвою підприємства, господарства, фірми, газети, журналу, пароплава та ін; дає образну характеристику особи, предмета, явища тощо.

6. Засоби морфологічного вираження.

Зразки аналізу

Обік Тугара йшла його донька Мирослава (І. Франко).

У цьому реченні одна прикладка – *Мирослава* – залежить від слова *донька*, відповідає на питання *яка?*; узгоджена, називає особу за іменем; виражається іменником у називному відмінку.

Жовте, червоне, золоте листя різнобарвно завітчало всі вулиці і парки міста Києва.

У цьому реченні одна прикладка – *Києва* – залежить від слова *міста*, відповідає на питання *якого?*; неузгоджена (немає узгодження в роді), означає географічну назву; виражається іменником у родовому відмінку.

Пахне хлібом і землею вогкий вітер-срібнокрил (М. Рильський).

У цьому реченні одна прикладка – *срібнокрил* – залежить від слова *вітер*, відповідає на питання *який?*; узгоджена, виражає образну характеристику явища; виражається іменником у називному відмінку.

Обставина

1. Яке слово (слова) є обставиною?
2. Від якого слова залежить?
3. На яке питання відповідає?
4. Вид обставини за значенням (місця, часу, умови, допустовості, причини, мети, наслідку, способу, міри і ступеня).
5. Засоби морфологічного вираження.

Зразки аналізу

Зорі тихо тремтять угорі (М. Коцюбинський).

У цьому реченні дві обставини. Перша – *тихо* – залежить від слова *тремтять*, відповідає на питання *як?*; це обставина способу дії, виражена прислівником. Друга – *угорі* – залежить від слова *тремтять*, відповідає на питання *де?*; це обставина місця, виражена прислівником.

Все те в ньому з колиски (Ю. Мушкетик).

У цьому реченні одна обставина – *з колиски* – залежить від слова *сяє*, відповідає на питання *відколи?*; це обставина часу, виражена іменником у родовому відмінку та прийменником.

Наперекір усьому існує ж таки спадкоємність людяного в людині (О. Гончар).

У цьому реченні одна обставина – *наперекір усьому* – залежить від слова *існує*, відповідає на питання *незважаючи на що?*; це обставина допустовості, виражена займенником у давальному відмінку та прийменником.

Од світла квітів сяє її чоло труженне (Д. Павличко).

У цьому реченні одна обставина – *од світла* – залежить від слова *сяє*, відповідає на питання *з якої причини?*; це обставина причини, виражена іменником у родовому відмінку та прийменником.

До мене ніч прийшла купати зорі в моїх очах (В. Лучук).

У цьому реченні одна обставина – *купати* – залежить від слова *прийшла*, відповідає на питання *з якою метою?*; це обставина мети, виражена інфінітивом.

Зразок повного синтаксичного аналізу простого двоскладного речення

Душа – це битий шлях на невідомих дійсності полях (Б.-І. Антонич).

Це речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене.

Душа – підмет, простий, виражений іменником у називному відмінку;

це битий шлях – присудок, складений іменний, виражений фразеологізмом (утвореним з іменника й прикметника у називному відмінку) та часткою;

на полях – обставина місця, виражена іменником у місцевому відмінку та прийменником;

невідомих – означення, узгоджене, виражене прикметником у місцевому відмінку;

дійсності – додаток, непрямий, виражений іменником у родовому відмінку.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Скласти опис осіннього дня (напр., на тему „Бабине літо”), використавши в тексті простий і складений підмети, простий та складені (іменні і дієслівні) присудки, другорядні члени речення – означення (узгоджені і неузгоджені), додатки (прямі і непрямі), різні типи обставин (не менше п'яти прикладів).

2. Зробити повний синтаксичний аналіз трьох простих речень зі складеного твору (на вибір).

3. Дібрати по два епітети (художні означення) до слів *калина, мова, юнак, літо*.

Питання для самоперевірки

1. Граматичні ознаки другорядних членів речення, їх роль у реченні.
2. Що таке додаток, які його ознаки?
3. Перерахуйте засоби вираження прямого і непрямого додатка в українській мові.
4. Який другорядний член речення називають означенням, які граматичні ознаки означень?

5. Які основні засоби вираження узгоджених і неузгоджених означень?
6. У чому специфіка прикладки як різновиду означення, на які семантичні групи диференціюють прикладки?
7. Що таке обставина як другорядний член речення, які граматичні ознаки обставини.
8. Які існують різновиди обставин і які засоби їх вираження в українській мові?

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Безпояско О.К. Інфінітив у функції другорядних членів речення / О.К. Безпояско // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 3. – С. 51-53.
3. Булаховський Л.А. Синтаксис другорядних членів речення в українській літературній мові. Лекція для студентів-заочників факультетів мови і літератури педінститутів / Л.А. Булаховський. – К.: Радянська школа, 1958. – 20 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Гуйванюк Н.В., Кардащук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардащук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
7. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
8. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.
9. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки): Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.
10. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
11. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.
12. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.

13. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 400 с.

14. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.

15. Шитик Л.В. Опозиційний аналіз синкретичних об'єктно-обставинних відношень / Л.В. Шитик // Семантика мови і тексту: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 208-210.

16. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

17. Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

18. Явір В.В. Складні випадки визначення членів речення, виражених словосполученням / В.В. Явір // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 5. – С. 27-30.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМАМИ:

«Головні члени речення», «Другорядні члени речення»

I. Утворити речення за такими граматичними критеріями: просте, спонукальне, окличне, двоскладне, поширене, повне, неускладнене речення, виділити усі члени речення, визначити їх типи та вказати морфологічні засоби вираження.

II. Зробити повний синтаксичний аналіз речень за варіантами.

Варіант 1.

- 1. І в цей день його не могло спинити ніщо... (Б. Антонечко-Давидович).*
- 2. Тривога прадіда прадавня мені заснути не дає (Л. Талалай).*

Варіант 2.

- 1. Десятки рук уже підхопили кожного з нас (Ю. Смолич).*
- 2. На думку спадає те поле у жовтні (П. Тичина).*

Варіант 3.

- 1. Важливе завдання школи – виховувати людину допитливою... (В. Сухомлинський).*
- 2. Поруч в річку проміння-весла сонце кидало золоте (В. Соколов).*

Варіант 4.

1. *Написати добру пісню – щастя для поета і для музиканта (Д. Павличко).*
2. *Ми цю поему прав людських пером жар-птиці написали (П. Ребро).*

Варіант 5.

1. *Дружити – це значить бути старанним учнем у школі вимогливості (В. Сухомлинський).*
2. *І мої тривоги-жалі відступають... перед поглядом зорянокарим (Н. Кацук).*

Варіант 6.

1. *Я з тобою ні разу за руку не взявся (В. Стефаник).*
2. *Серце хай не стомиться ніяк у дні чекань... (Є. Летюк).*

Варіант 7.

1. *Орієць умів обороняти свою землю й мав усі права на жорстокість до зайд-нападників (В. Войтович).*
2. *Хто з нас не відчував радості від чи не найперших весняних квітів? (В. Скуратівський).*

Варіант 8.

1. *Якої ж прекрасної ери ти перший відважний гінець! (М. Бажан).*
2. *Справді-бо в народі про веселку побутує безліч різних легенд (В. Скуратівський).*

Варіант 9.

1. *Без всіх земних красот земля була б людиною красива (Є. Летюк).*
2. *І бачу я в абстракції конструкцій конкретність наших задумів... (Є. Летюк).*

Варіант 10.

1. *Врочистих слів великий зміст звучати зараз буде (І. Гончаренко).*
2. *Гучне „ура" було йому за відповідь (Ю. Смолич).*

Варіант 11.

1. *Скільки різного ... може співіснувати в одній людині! (Є. Божик).*
2. *Кожному я хочу серця дати краплину... (Р. Братунь).*

Варіант 12.

1. *Вася Багіров дуже хотів побачити знайомого (О. Гончар).*
2. *Хіба за мою щирість ви могли б перестати поважати мене? (В. Гжицький).*

Варіант 13.

1. *Прометесм називає Шевченка український народ (О. Гончар).*
2. *Одне з вікон другого поверху було навстіж розчинене (Ю. Смолич).*

Варіант 14.

1. *Гумор найкраще враження робить при серйозному тоні (Леся Українка).*
2. *У майбутнє впевненим кроком іде наш народ-богатыр (В. Симоненко).*

Варіант 15.

1. *У небі вітер кучерявий колише теплу блакить (М. Рильський).*
2. *Очі моєї мови – карі вогні досвітні (В. Бичко).*

Варіант 16.

1. *На день виїзду загін налічував усього тридцятьо юнаків (Ю. Смолич).*
2. *Деся зерно під ораним хутором вже, певно, рости почало... (Є. Плужник).*

Варіант 17.

1. *Сузір'я яблук світилося крізь листя (Л. Костенко).*
2. *І все ж головне у житті – уміти чесно виконувати свій людський обов'язок (Р. Іванченко)*

Варіант 18.

1. *Соняшники вийшли на левади і до ставка вмиватися біжать (М. Сингаївський).*
2. *Земними плодами під зорями зоріє людини Подвиг! (М. Ткач).*

Варіант 19.

1. *У дитинстві навіть маленьке горе здається великим (М. Чабанівський).*
2. *Усе мені тут здавалося рідним... (М. Чабанівський).*

Варіант 20.

1. *До самого ранку горів у нас вогонь біля куреня над Десною (О. Довженко).*

2. Простори нашої землі більше як на одну третину вкриті лісами (М. Чабанівський).

Варіант 21.

1. На день виїзду загін налічував усього тринадцятеро юнаків (Ю. Смолич).

2. І не втомлюсь я вславляти життєвості нової зміст (С. Крижанівський).

Варіант 22.

1. Увечері в садку до пізньої ночі слухали ми одного з степових Гомерів (О. Гончар).

2. Обличчя майстра лишилося підкреслено привітним (І. Собко).

Варіант 23.

1. А в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу (О. Довженко).

2. Наступного дня Блаженко з Хасцьким справді звідкись привели Чернишеві вороного (О. Гончар).

Варіант 24.

1. Вона не збиралась довго затримуватись у Харкові (І. Микитенко).

2. Будуть тебе кликати у сади зелені хлопців чорночубих диво-наречені. (В. Симоненко).

Варіант 25.

1. Хай не розбудить смутку телефон (Л. Костенко).

2. У просторій кімнаті стояло щось із п'ятнадцять столиків (М. Трублаїні).

ТЕМА 5. Односкладні речення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття про односкладні речення, характер головного члена в них, особливості семантичної структури.

2. Структурно-семантична класифікація односкладних речень.

3. Односкладні особові речення: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові.
4. Односкладні безособові речення: власне безособові, інфінітивні.
5. Односкладні називні, вокативні, генітивні речення.

Ключові поняття: односкладне речення, означено-особове речення, неозначено-особове речення, узагальнено-особове речення, безособове речення, інфінітивне речення, називне (номінативне) речення, генітивне речення, вокативне речення.

Схема синтаксичного аналізу простого односкладного речення.

1. Визначити й підкреслити члени речення.
2. Тип речення за метою висловлювання.
3. Тип речення за інтонацією.
4. Вказати тип односкладного речення.
5. Речення поширене / непоширене.
6. Речення повне / неповне.
7. Речення ускладнене / неускладнене.
8. Визначити типи членів речення, вказати засоби їх вираження.

Зразки аналізу

Давайте уважніше придивимося до рослин на нашому городі. (А. Коваль).

Речення просте, спонукальне, неокличне, односкладне (означено-особове), поширене, повне, неускладнене.

Давайте придивимося – головний член речення, співвідносний з простим ускладненим присудком; виражений сполученням дієслів у наказовому способі;

уважніше – обставина способу дії, виражена прислівником;

до рослин – додаток, непрямий, виражений іменником у родовому відмінку та прийменником;

на городі – означення, узгоджене, виражене іменником у місцевому відмінку та прийменником;

нашому – означення, узгоджене, виражене займенником у місцевому відмінку.

А он розпинають вдову за подушине (Т. Шевченко).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, односкладне (неозначено-особове), поширене, повне, неускладнене.

Он розпинають – головний член речення, співвідносний з простим ускладненим присудком; виражений дієсловом дійсного способу та часткою;
вдову – додаток, прямий, виражений іменником у знахідному відмінку;
за подушне – обставина причини, виражена субстантивованим прикметником у знахідному відмінку та прийменником.

Свою правду в чужу макітру не наллєш (Ю. Мушкетик).

Речення просте, розповідне (заперечне), неокличне, односкладне (узагальнено-особове), поширене, повне, неускладнене.

Не наллєш – головний член речення, співвідносний з простим ускладненим присудком; виражений дієсловом дійсного способу та часткою;

правду – додаток, прямий, виражений іменником у знахідному відмінку;

свою – означення, узгоджене, виражене займенником у знахідному відмінку;

в макітру – додаток, непрямий, виражений іменником у знахідному відмінку та прийменником;

чужу – означення, узгоджене, виражене займенником у знахідному відмінку.

Мед липневий в келихи налито подніпровських золотих долин (А. Малишко).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, односкладне (безособове), поширене, повне, неускладнене.

Налито – головний член речення, співвідносний з простим неускладненим присудком; виражений безособовою формою дієслова;

мед – додаток, прямий, виражений іменником у знахідному відмінку;

в келихи – додаток, непрямий, виражений іменником у знахідному відмінку та прийменником;

долин – означення, неузгоджене, виражене іменником у родовому відмінку;

подніпровських золотих – означення (неоднорідні), узгоджені, виражені прикметниками у родовому відмінку

Отак би жити синім квітнем під небом зоряно-рясним (А. Малишко).

Речення просте, бажальне, неокличне, односкладне (інфінітивне), поширене, повне, неускладнене.

Би жити – головний член речення, співвідносний з простим ускладненим присудком, виражений дієсловом умовного способу та часткою;

отак – обставина способу дії, виражена прислівником;

квітнем – обставина способу дії, виражена іменником в орудному відмінку;

синім – означення, узгоджене, виражене прикметником;

під небом – обставина місця, виражена іменником в орудному відмінку та прийменником;

зоряно-ясним – означення, узгоджене, виражене прикметником в орудному відмінку.

Пшениці колихливий лан (Д. Павличко).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, односкладне (називне), поширене, повне, неускладнене.

Лан – головний член речення, співвідносний з простим підметом; виражений іменником у називному відмінку;

пшениці – додаток, непрямий, виражений іменником у родовому відмінку;
колихливий – означення, узгоджене, виражене прикметником у називному відмінку.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Скласти твір-розповідь про свою родину, використавши в тексті різні типи односкладних речень.
2. Виписати з тексту твору шість структурно-семантичних різновидів односкладних речень: означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, називне. Проаналізувати їх за схемою.

Питання для самоперевірки

1. Що таке просте односкладне речення, які його структурно-семантичні ознаки?
2. Які односкладні речення є означено-особовими? Вказати засоби вираження головного члена в реченнях цього типу.
3. Які речення є неозначено-особовими, і які засоби вираження головного члена речення в них?
4. Вказати структурно-семантичні ознаки односкладних узагальнено-особових речень.
5. Які речення називають безособовими? Як класифікують безособові речення?
6. Охарактеризувати семантичні різновиди безособових речень і способи вираження головних членів у них.
7. Якими є семантика й структура інфінітивних речень?
8. Які односкладні речення називають називними? На які семантичні групи їх поділяють?

Література

1. Баранник Н. Функціонально-стилістичний підхід до вивчення односкладних речень / Н. Баранник // Дивослово. – 2006. – № 3. – С. 27-30.
2. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.

3. Брицин В.М., Жайворонок В.В. Односкладні речення слов'янських мов у функціонально-граматичному та етнолінгвістичному аспектах / В.М. Брицин, В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 86-95.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Горяний В.Д. Синтаксис односкладних речень / В.Д. Горяний. – К.: Радянська школа, 1984. – 128 с.
6. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардашук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
8. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
9. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.
10. Москаленко Н.А. Односкладні речення: Лекції з курсу сучасної української літературної мови для студентів-заочників / Н.А. Москаленко. – Одеса, 1965. – 30 с.
11. Рабанюк Л. З історії питання про односкладні речення / Л. Рабанюк // Науковий вісник Чернівецького ун-ту, вип. 276-277. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 403-412.
12. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки): Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.
13. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
14. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.
15. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
16. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 400 с.
17. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.
18. Шкіцька І. Безособово-інфінітивні речення в синтаксичних дослідженнях: проблемні питання / І. Шкіцька // Науковий вісник Чернівецького ун-ту, вип. 276-277. Слов'янська філологія. – 2006. – С. 44-45.

19.Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

20.Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМОЮ:

«Односкладні речення»

I. Утворити речення за такими граматичними критеріями: просте, бажальне, окличне, односкладне (інфінітивне), поширене, повне, неускладнене. Виділити всі наявні в них члени речення, вказати морфологічні засоби їх вираження.

II. Підкреслити всі наявні компоненти у поданих реченнях, зазначити морфологічні засоби їх вираження. Виокремити прості односкладні неускладнені речення, зробити їх повний синтаксичний аналіз.

Варіант 1.

1. Полуднє. Спекса. Тиша. Спокій. По загородах горобці колошкають твій сон глибокий... (В. Стус).

2. У хаті спочило так, що й цвілі по кутках не видно. (Гр. Тютюнник).

3. Тут крадуть гроші. І це привіялось від чужих. Злодійства в нас не було, ніхто дверей не замикав; виходячи з сім'єю в поле, поставлять коромисло до дверей – і вже прохожий бачить: нікого немає дома... (В. Барка).

Варіант 2.

1. Зарані прибули на вокзал (В. Барка).

2. Надворі пахне молодим осокоорячим листям, а з грядок тягне теплим гнійком, торішніми бур'янами і мокрим попелом (Гр. Тютюнник).

3. Холодним словом серце не запалиш (Нар. тв.).

Варіант 3.

1. Їж борщ з грибами і держи язик за зубами (Нар. тв.).

2. Стало знов темніше (Олександр Олесь).

4. Багряне сонце. Дужка золотава стоїть над чорним каптуром гори (Л. Костенко).

Варіант 4.

1. Так то ще й не горе, як заб'єшся. А от куртину розірвеш або штани на коліні... (Гр. Тютюнник).

2. *А вітер, вітер, вітер!.. Який колючий вітер!.. Обвуглені Обличчя січе, січе, січе!.. (Л. Костенко).*

3. *Світити людині на цілі світи (І. Драч).*

Варіант 5.

1. *Відкіль тебе ж викликати? (І. Драч).*

2. *Пісенні, мальовничі й чарівні Карпати... Їх у народі ще звать Верховиною (С. Пушик).*

3. *А може, нам належить без кінця чекати суду Божого? (Р. Іваничук).*

Варіант 6.

1. *А вже як зима прийде, як захурделить, то я й з печі не злажу. Сиджу. Співаю з дідом колядок різних. А тепер – минулося... (Гр. Тютюнник).*

2. *Судженого і конем не об'їдеш (Нар. тв.).*

3. *Чого тільки не придумали за останні два десятки років, аби викликати серед людей ретельність, самолюбство, честолубство (О. Довженко).*

Варіант 7.

1. *Яким вогнем спокутувати мушу одвічну українську доброту?! (Л. Костенко).*

2. *Сили й любові вам треба. Вірте у вашу силу і вашу любов (У. Самчук).*

3. *Купив собі біду та на свої гроші (Нар. тв.).*

Варіант 8.

1. *Земні оселі, і земні дерева, і дим солодкий цих земних осель! (Л. Костенко).*

2. *Ніде немає літа. І як підняти крила? (Л. Костенко).*

3. *На чужій стороньці поклонися й ворононьці (Нар. тв.).*

Варіант 9.

1. *І з дня на день усе щось відкладаєш (Л. Костенко).*

2. *Хліб на столі. Зайшовши до хати, возрадуймося його присутністю, осятімося його терпким запахом... (В. Скуратівський).*

3. *Ті журавлі, і їх прощальні сурми... Тих відлітань сюїта голуба... Натягне дощ свої останні струни, Торкне ті струни пальчиком верба (Л. Костенко).*

Варіант 10.

1. *Живим узяти не змогли його (Л. Костенко).*

2. Мені чути звідти його гучний самовпевнений сміх. Але в його голосі немає ласки (Гр. Тютюнник).

3. Ходім уже, бо тут холодно (Гр. Тютюнник).

Варіант 11.

1. І все на світі треба пережити (Л. Костенко).

2. Сльозами горю не допоможеш (Нар. тв.).

3. Тремтіння віт, і жах, і насолода, шаленство злив у білому вогні! Ну, от і все. Одплачеться природа (Л. Костенко).

Варіант 12.

1. Вже в стільниках стерні немає меду сонця (Л. Костенко).

2. – Та не там, ближче до сажка розкладай! – сердито гукають дід (Гр. Тютюнник).

3. Та як то? Тепер і з рідного батька беруть! (В. Підмогильний).

Варіант 13.

1. Прощаю всіх, хто заподіяв мені зло. Не хочу носити в душі зла (О. Довженко).

2. Особливо шанували звіробій у Сибіру. Крім того, з цієї лікарської рослини роблять фарбу (А. Коваль).

3. Не хвалися жінкою в сім день, а в сім літ (Нар. тв.).

Варіант 14.

1. Відвар череди широко використовують при захворюванні печінки, при простуді, екземі, діабеті (А. Коваль).

2. Од усього цього місця віяло дикою могутньою красою (Б. Грінченко).

3. Яка нестерпна рідна чужина. Цей погар раю, храм, зазнаний скверни! (В. Стус).

Варіант 15.

1. Підсмажені корінці цикорію мелють і з домішкою справжньої кави та інших складників роблять сурогат кави (А. Коваль).

2. Хімічний склад. П'ять формул на бумазі. Оце і вся вам скрипка Страдіварі. І можна їх купити в універмазі, і можна їх продати на базарі (Л. Костенко).

3. Циганську маяту виносити на люди?! (Л. Костенко).

Варіант 16

1. *Верни до мене, пам'яте моя (В. Стус).*
2. *Сади мої, сади мої, сади!.. Як важко бути Антеєм на асфальті! (Л. Костенко).*
3. *Сліпучо-білі хмари. А під ними ріка (В. Близнець).*

Варіант 17.

1. *Це сталося в сорок другому році. Зима. Кура (Гр. Тютюнник).*
2. *Хвали день увечері, а жінку рано (Нар. тв.).*
3. *Сідаю. Круг мене темно (М. Коцюбинський).*

Варіант 18.

1. *Дослідів зливи. Каскади думок. Експериментів напружений крок (І. Драч).*
2. *Десь бачили тебе, останню із корів (Л. Костенко).*
3. *Таки ж холодно. І смеркає – враз. Кліпнеш очима, розплющися, а воно наче ще поночіше зробилося (Гр. Тютюнник).*

Варіант 19.

1. *Шафрану не перетреш, а жінки не перепреш (Нар. тв.).*
2. *Осінній плач калини (Л. Костенко).*
3. *Пораненого кладуть на покосі під яблунею в холодку (О. Гончар).*

Варіант 20.

1. *В гурті каші не наїсися (Нар. тв.).*
2. *– Ма, може, соломки внести та витопить у грубці? (Гр. Тютюнник).*
3. *Зима. Стародавній замок. Печаль королівських лип (А. Малишко).*

Варіант 21.

1. *Головою муру не проб'єш (Нар. тв.).*
2. *Мені кортить узяти їхні руки в свої, одтирати, ховатися в них обличчям... (Гр. Тютюнник).*
3. *Втекти б до моря голубого (Олександр Олесь).*

Варіант 22.

1. *Пшениці колихливий лан. І маків полотно червоне (Д. Павличко).*
2. *Ніколи не бачили в слободі такого бучного весілля (А. Шиян).*
3. *У степу ще дужче розжєврїлось, і на грядках, в кого вже зорано, червоно виблискують скиби... (Гр. Тютюнник).*

Варіант 23.

1. Було нам важко і було нам зле. І західно і східно. Було безвихідно. Але нам не було негідно (Л. Костенко).

2. То ж було, як вечір настане, то вони й починають: про те, як їм у австрійському полоні жилося, які пироги там печуть та як гарно з-під корів вичищають (Гр. Тютюнник).

3. Джерю випустили з тюрми на волю (І. Нечуй-Левицький).

Варіант 24.

1. Усоте прославляю буйноту життя (Б.-І. Антонич)

2. Замок вішають не від злодіїв, а від чесних людей (Нар. тв.).

3. Не нам на прю з тобою стати! Не нам діла твої судить! (Т. Шевченко).

Варіант 25.

1. Все було застелено зеленим килимом природи (І. Нечуй-Левицький).

2. Старого горобця на полові не обдуриш (Нар. тв.).

3. А кругом широколисті тополі, і ліс, і ліс, і поле, і сині гори за Дніпром (Т. Шевченко).

ТЕМА 6. Неповні речення. Нечленовані речення.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття про неповні речення. Особливості вживання неповних речень в різних стилях мови.
2. Розмежування неповних двоскладних і формально подібних до них повних односкладних речень (означено-особових, неозначено-особових, безособових, узагальнено-особових і називних).
3. Типи неповних речень: контекстуальні, ситуативні, еліптичні.
4. Особливості пунктуації в неповних реченнях на місці пропущеного члена речення.
5. Нечленовані речення (слова-речення) та їх семантичні типи.

Ключові поняття: неповне речення, неповне контекстуальне речення, неповне ситуативне речення, неповне еліптичне речення, нечленоване речення, еквіваленти речення, комунікати, слова-речення.

Схема синтаксичного аналізу неповних речень

1. Визначити й підкреслити члени речення.
2. Тип речення за метою висловлювання.
3. Тип речення за інтонацією.
4. Речення двоскладне / односкладне (якщо односкладне, вказати тип).
5. Речення поширене / непоширене.
6. Визначити тип неповного речення (контекстуальне / ситуативне / еліптичне; вказати пропущений член речення).
7. Речення ускладнене / неускладнене.
8. Визначити типи членів речення, вказати засоби їх вираження.

Зразки аналізу

Про що вам написати? Про дальній шум акацій, про пелюстки, розвіяні кругом? (В. Сосюра).

Перше речення просте, питальне, неокличне, односкладне (інфінітивне), поширене, повне, неускладнене.

Написати – головний член речення, співвідносний з простим неускладненим присудком; виражений дієсловом у неозначеній формі;

про що – додаток, непрямий, виражений займенником у знахідному відмінку та прийменником;

вам – додаток, непрямий, виражений займенником у давальному відмінку.

Друге речення просте, питальне, неокличне, односкладне (інфінітивне), поширене, неповне (контекстуальне з пропущеними головним членом речення та додатком), ускладнене однорідними та відокремленими членами речення.

Про шум, про пелюстки – однорідні додатки, непрямі, виражені іменниками у знахідному відмінку з прийменником (єднальні відношення);

Розвіяні кругом – відокремлене поширене означення, узгоджене, виражене дієприкметниковим зворотом.

А біля школи тим часом ще танці (О. Гончар).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, неповне (еліптичне з пропущеним присудком), неускладнене.

Ще танці – підмет, простий, виражений іменником в називному відмінку та часткою;

біля школи – обставина місця, виражена іменником у родовому відмінку та прийменником;

тим часом – обставина часу, виражена синтаксично нечленованим сполученням іменника та займенника в орудному відмінку.

За тиждень усе село знало вже молодого вчителя. Сільська молодь марила ним, а поважні чоловіки казали:

–Молодий іще трохи, та нічого (С. Васильченко)

Третє речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне; перша частина – просте, двоскладне, поширене, неповне (ситуативне з пропущеним підметом), неускладнене.

Молодий іще – присудок, складений іменний, виражений прикметником у називному відмінку та часткою;

трохи – обставина міри і ступеня, виражена прислівником.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Відтворити діалог між двома друзями, використавши неповні речення різних типів. Проаналізувати неповні речення.
2. Виписати з художньої літератури уривки текстів, у яких вжито нечленовані речення різних семантичних типів.
3. Скласти п'ять односкладних речень із найбільш уживаними словами іншомовного походження. Визначити члени речення.

Питання для самоперевірки

1. Що таке неповне речення? Які його граматичні ознаки?
2. Як розрізнити двоскладні неповні й односкладні повні речення?
3. Вказати структурно-семантичні ознаки неповних контекстуальних речень.
4. Вказати структурно-семантичні ознаки неповних ситуативних речень.
5. Вказати структурно-семантичні ознаки неповних еліптичних речень.
6. Які стилістичні особливості вживання неповних речень в українській мові?
7. Що таке нечленовані речення (слова-речення)?
8. Вказати семантичні різновиди нечленованих речень.

Література

1. Амеліна Н.С. Вигуки в ролі усномовних слів-речень / Н.С. Амеліна. // Усне побутове літературне мовлення. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 144-148.
2. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

4. Вінтонів М. Нечленовані речення в сучасній українській мові: статус, функції / М. Вінтонів // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г.І. Антонова. – Вип. 6. – Черкаси, 2008. – С. 44-49.
5. Голоюх В.І. Еліптичні речення з невербалізованими головними членами / В.І. Голоюх // Мовознавство. – 1982. – № 1. – С. 21-26.
6. Гуйванюк Н.В., Кардащук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардащук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.
7. Джочка І.Ф., Ципердюк О.Д. Сучасна українська мова. Морфологія. Збірник вправ: [навчальний посібник] / І.Ф. Джочка, О.Д. Ципердюк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 372 с.
8. Дзюбак Н.М. Комунікативні умови функціонування неповних речень у діалогічному мовленні Н.М. Дзюбак // Система і структура східнослов'янських мов: Між кафедральний збірник наукових праць. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 1998. – С. 237-242.
9. Дудик П.С. Еліптичні речення в сучасній українській літературній мові / П.С. Дудик // Українська мова в школі. – 1955. – № 6. – С. 31-35.
10. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення, еквіваленти речення) / П.С. Дудик. – К.: Наукова думка, 1973. – 288 с.
11. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
12. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
13. Мельничук О. Еліптизація етикетних конструкцій / О. Мельничук // Актуальні проблеми синтаксису. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 167-171.
14. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки): Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.
15. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
16. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.
17. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
18. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 400 с.

19. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.

20. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

21. Шульжук К.Ф. До питання про еквіваленти речення / К.Ф. Шульжук // Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії: Зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 11. – Рівне, 2003. – С. 3-7.

22. Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМОЮ:

«Неповні речення. Нечленовані речення»

I. Утворити нечленовані речення різних семантичних типів, встановити морфологічні засоби їх вираження.

II. Підкреслити всі наявні компоненти у поданих реченнях. Виділити серед них неповні речення, з’ясувати їх типи та зробити повний синтаксичний аналіз.

Варіант 1.

1. *Я щаслива. Моя свобода завжди при мені.*
2. *...А я заснула, Господи, заснула! Солодким сном уперше за всі дні (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 2.

1. *І одридали в небі журавлі мені людину в світі найдорожчу. Отой горбочок свіжої землі поцілувала. Та й пішла на прощу.*
2. *Він любить час. Хвилини. Дні. Роки (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 3.

1. *А то були якісь магичні пальці. Вони німіли на якомусь “фа”. І прислухались... І боялись фальші.*
2. *Я пурхала в саду, розгойдувала квітку. Полохала в гнізді пташину боязку (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 4.

1. *А батько його гаранником та й у солдати віддав.*
2. *А під ранок – попіл. Ні травини (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 5.

- 1. І вийшов Колумб на берег Америки вранці. Ступив на траву не відомої досі землі.*
- 2. Достаток? Був. Як кажуть, дві сорочки – одна в пранні, а друга на мені (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 6.

- 1. Нажився він. І недругів нажив.*
- 2. Я хочу в Петербург. Вдягтися в тіло і напитись кави (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 7.

- 1. Від крилатого коня до крилатої ракети.*
- 2. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 8.

- 1. Атомний Вій опустив бетонні повіки. Коло окреслив навколо себе страшне.*
- 2. В зіницях Часу предковічний лід (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 9.

- 1. І ось він – Київ! Возсіяв хрестами.*
- 2. На Верховині, там, на Верховині гарячі схили в розсипах малин. (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 10.

- 1. –Чи Київ ще далеко? – Та не дуже. Варшава далі, – усміхнувся дяк. Сидить і палку мені струже.*
- 2. Тут сосни соснові, берези березові і люди людяні тут (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 11.

- 1. І знову степ. І знову даль розлога.*
- 2. О тихий сад мого подиву, де сливи звалися ренклюд! Де шпак літає, сойка літує, принцеси ходять серед клумб... (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 12.

- 1. І при дорозі – мальви і терни.*

2. Страшна душа, як озеро Лох-Несс. Не вписана в безсмертну партитуру (З тв. Л. Костенко).

Варіант 13.

1. А крук – самітник. Він собі окремо. Сидить і жде наступних лихоліть.
2. Красиво горці сивіють. Як гори (З тв. Л. Костенко).

Варіант 14.

1. Кожне покоління вип'є свою чашу. Але чому вони повинні пити ще й нашу?
2. Маленький джміль у просторі. Летить (З тв. Л. Костенко).

Варіант 15.

1. Сніги і я. Над присмерком смерек усіх печалей білі епілоги.
2. Чого ти хочеш? Знову бути милою? (З тв. Л. Костенко).

Варіант 16.

1. Хтось плакав... І тінь на склі.
2. Що тобі принесу я? Гіркоту лиш. Високу ніч... Задумані поля... (З тв. Л. Костенко).

Варіант 17.

1. Лише на всьому, на всьому – герби його й вензелі.
2. Нічого такого не сталося. Бо хто ти для мене? Сторонній (З тв. Л. Костенко).

Варіант 18.

1. Любов – небезпечна вихватка. Призводить людей до усобиць і смуту.
2. Мільйони слів звучать!.. І змінюють подобу (З тв. Л. Костенко).

Варіант 19.

1. Цвіли сади, гула хрущами круча. В моєму серці билося твоє.
2. У нас з тобою не було весілля. А втім, було. Давно. І не у нас (З тв. Л. Костенко).

Варіант 20.

1. Моя любове! Я перед тобою.
2. Ходить дивний чоловік по лісу. Дивиться, дивиться, шарудить у осінньому листі (З тв. Л. Костенко).

Варіант 21.

- 1. У всіх повні кошики грибів. А у нього порожній.*
- 2. Гей, озирнись!.. А ніколи мені (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 22.

- 1. Грай, Марку, грай! Веселу, не яку.*
- 2. Над хаткою небо. А знов голубе (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 23.

- 1. Усміхається правда очима легенд, і свобода – очима неволі.*
- 2. Узять трамплін! І з'їхати, як Солвейг. Як з крижаними крилами Ікар. Для себе. Для снігів оцих. Для сосен. Для того, щоби страх не виникав (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 24.

- 1. Шапран та перець, – до якої страви?*
- 2. Чомусь пам'ятаю – вночі ревли бегемоти. Виходили з річки і дуже чомусь ревли (З тв. Л. Костенко).*

Варіант 25.

- 1. У людини з фашизмом генетична несумісність.*
- 2. Мені здається, музика космічна. Найбільш космічна із усіх мистецтв (З тв. Л. Костенко).*

ТЕМА 7. Просте ускладнене речення. Однорідні члени речення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Просте ускладнене речення в граматичній системі мови. Типи простих ускладнених речень.
2. Однорідні члени речення в українській мові. Граматичні ознаки.
3. Засоби поєднання однорідних членів речення (інтонація і сурядні сполучники).
4. Смислові відношення між однорідними членами речення.
5. Однорідні й неоднорідні означення.

6. Узагальнювальні слова в реченнях із однорідними членами, їх синтаксична роль.

7. Розділові знаки при однорідних членах речення.

Ключові поняття: просте ускладнене речення, сурядний синтаксичний зв'язок, однорідні члени речення, єднальні / протиставні / розділові / зіставні / приєднувальні / градаційні смислові відношення, однорідні і неоднорідні означення, узагальнювальні слова.

Схема синтаксичного аналізу простого ускладненого речення

1. Визначити й виділити всі члени речення.
2. Тип речення за метою висловлювання.
3. Тип речення за інтонацією.
4. Речення двоскладне / односкладне (якщо односкладне, вказати тип).
5. Речення поширене / непоширене.
6. Речення повне / неповне (якщо неповне, вказати тип).
7. Речення ускладнене / неускладнене (якщо ускладнене, вказати тип ускладнення: однорідними членами речення / відокремленими членами речення / звертаннями / вставними компонентами / вставленими конструкціями).
8. Визначити типи всіх членів речення, вказати засоби їх вираження.

Зразки синтаксичного аналізу простих речень з однорідними членами

Тривожні дні і ночі (О. Гончар).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, односкладне (називне), поширене, повне, ускладнене однорідними членами речення.

Дні і ночі – однорідні головні члени речення, співвідносні з простими підметами, виражені іменниками в називному відмінку (єднальні відношення);

тривожні – означення узгоджене, виражене прикметником у називному відмінку.

Всі зійшлися: і хлопці, й дівчата – під крилом голубим тишини (В. Сосюра).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами речення.

Всі – і хлопці, й дівчата – однорідні підмети, прості, виражені займенником та іменниками в називному відмінку (єднальні відношення);

зійшлися – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу;

під крилом – додаток непрямий, виражений іменником в орудному відмінку та прийменником; *голубим* – означення узгоджене, виражене прикметником в орудному відмінку; *тишини* – означення неузгоджене, виражене іменником у родовому відмінку.

Не чийми, нашими руками воно збудовано, нашим кривавим потом полито (Панас Мирний).

Речення просте, розповідне (частковозаперечне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами речення.

Воно – підмет простий, виражений займенником у називному відмінку;

збудовано, полито – однорідні присудки, складені іменні, виражені дієприкметниками в називному відмінку (єднальні відношення);

руками – додаток непрямий, виражений іменником в орудному відмінку;

не чийми, нашими – однорідні означення, узгоджені, виражені займенниками в орудному відмінку та часткою (протиставні відношення);

потом – додаток непрямий, виражений іменником в орудному відмінку;

кривавим – означення узгоджене, виражене прикметником в орудному відмінку.

Дитина стоїть, пильно дивиться то на батька, то на матір (Панас Мирний).

Речення розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами речення.

Дитина – підмет простий, виражений іменником;

стоїть, дивиться – однорідні присудки, прості, виражені дієсловами (єднальні відношення);

пильно – обставина способу дії, виражена прислівником;

то на батька, то на матір – однорідні додатки, непрямі, виражені іменниками з прийменником (розділові відношення).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Написати твір-опис природи за власним спостереженням, використавши в ньому речення з однорідними членами.

2. Виписати з художнього тексту чи засобів масової інформації 6 речень, ускладнених однорідними членами, які поєднані сполучниками: **однак, то... то, або, чи, та (і), та (але)**, а також 4 речення, у яких є узагальнювальні слова. Проаналізувати речення.

Питання для самоперевірки

1. Які типи простих ускладнених речень є в українській мові?
2. Що таке однорідні члени речення, які їх основні граматичні ознаки?

3. За допомогою яких засобів поєднуються між собою однорідні члени речення?

4. Як встановлюють смислові відношення між однорідними членами речення?

5. Яку роль виконують узагальнювальні слова при однорідних членах речення?

6. Які означення є однорідними і неоднорідними?

7. Як відрізнити прості речення з однорідними присудками від складносурядних речень?

8. Пояснити правила вживання розділових знаків при однорідних членах речення.

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.

2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

3. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардашук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.

4. Дудик П.С. Однорідність як семантико-синтаксичне явище / П.С. Дудик // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Зб. наук. праць. Серія: Філологія. – Вінниця, 2002. – Вип. 4. – С. 3-8.

5. Дудик П.С. Просте ускладнене речення / П.С. Дудик. – Вінниця, 2002. – 335 с.

6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.

7. Кадомцева Л.О. Ускладнення речень у світлі сучасної синтаксичної теорії / Л.О. Кадомцева // Українське мовознавство: Міжвід. наук. зб. – К.: Вища школа, 1989. – Вип. 16. – С. 64-68.

8. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.

9. Майданський М.Н. Про однорідні і неоднорідні означення / М.Н. Майданський // Українська мова в школі. – 1956. – № 4. – С. 7-17.

10. Мойсієнко А.К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення / А.К. Мойсієнко. – К.: ПП Я. Січовик, 2006. – 240 с.

11. Ніка І.О. Ускладнення структури речень в аспекті співвідношення форми і змісту / І.О. Ніка // Слов'янські мови і сучасний світ. – К.: Київський університет, 2000. – С. 113-118.

12. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки): Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.

13. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

14. Слободинська Т.С. Прості речення з однорідними предикатами як засіб вираження таксисних відношень синхронності/асинхронності дій / Т.С. Слободинська // Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії: Зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 13. – Рівне, 2005. – С. 30-34.

15. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.

16. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.

17. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 400 с.

18. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.

19. Тоцька Н.І. Розділові знаки при однорідних членах речення / Н.І. Тоцька // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 11. – С. 75-82.

20. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

21. Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМОЮ:

«Прості ускладнені речення. Однорідні члени речення»

I. Утворити речення за такими граматичними критеріями: просте, бажальне, окличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами речення. Вказати засоби морфологічного вираження всіх членів речення.

II. Зробити повний синтаксичний аналіз простих ускладнених речень, поданих за варіантами. Пояснити вживання розділових знаків.

Варіант 1.

1. Я не раз придивлявся до її обірваного, свинцем начиненого стовбура.

2. –А хто ж дарма чи запівдарма виграє не людям, а хуртовині? (З тв. М. Стельмаха).

Варіант 2.

1. Тепер і він, і стіни інституту, і червонокорі вишні під ними, і плескіт річки – усе це стало невимовно дорогим перед прощанням.

2. ... І не так сумно підкреслює стару ніч п'янкий, підсушений вереснем лист... (З тв. М. Стельмаха).

Варіант 3.

1. Але чого ту радість одважує не щедра господиня, а скупий лихвар?..

2. І де воно тільки назбирувало неотесаність: на болотах чи в дебрях? (З тв. М. Стельмаха).

Варіант 4.

1. Голос духа чути скрізь: по курних хатах мужицьких, по верстатах ремісницьких, по місцях неволі й сліз (І. Франко).

2. Поділюся своїми сльозами... та не з братом, не з сестрою – з німими стінами на чужині (Т. Шевченко).

Варіант 5.

1. Ніщо життя не спинить – ні постріли, ні зрада, ні підступи, ні трутизна продажної душі (М. Бажан).

2. Чорноморці з коша прямують на столицю через Курське, через Орел та на Смоленське, а не на Москву (Т. Шевченко).

Варіант 6.

1. Сердечно й чуло, впевнено і строго проказує тобі твоя земля (М. Бажан).

2. Не те що партії, товариства, а навіть церква не цікавила його (М. Стельмах).

Варіант 7.

1. Ще недавно поміж цими деревами стояла камінна, земством збудована школа (М. Стельмах).

2. Наближення зими у всьому серце чує: і в шелесті листків, і в вітрі, і в стежках (В. Сосюра).

Варіант 8.

1. Їхні страдні, виснажені обличчя припали темінню далеких доріг і голоду (М. Стельмах).

2. На ослонах, на столі та припічку – скрізь понаставлено немитого начиння: горшків, мисок, ложок (М. Коцюбинський).

Варіант 9.

1. Чи то недоля та неволя, чи то літа ті летячи розбили душу? (Т. Шевченко).
2. Землю і днину, цвітіння й птиць, і теплий грім – ти все вмістив в одну хвилину в гарячій подиху своїм (А. Малишко).

Варіант 10.

1. З городу не біжить – вихором вилітає Мар'яна (М. Стельмах).
2. Він бачив її скрізь: і в прозорій і дзвінкій хвилі, і в гарячому, блискучому на сонці камені (М. Коцюбинський).

Варіант 11.

1. Над дорогою попадалась уся в цвіту груша або куц черемухи (М. Коцюбинський).
2. Ні зради яд, ні танки, ні гармати не допоможуть ворогу в бою (В. Сосюра).

Варіант 12.

1. Тоді дядько Володимир тетерів, корячкувався, задихався від обурення або довгий час видобував із себе „е-е-е" і захищався од нападника піднятою карлючкою вказівного пальця (М. Стельмах).
2. Чи то вона прощалася із деревом, чи розповідала йому свою печаль? (М. Стельмах).

Варіант 13.

1. І все ж ти укріпися і – збагни! (Б. Олійник).
2. Найменший шерхит, луск стебла, шум пташиного крила, цокання копит – все резонувалося тут незвичайно лунко, чисто, повноголосо (О. Гончар).

Варіант 14.

1. Ось щось злегка чи піді мною, чи за мною зашаруділо.
2. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням (З тв. М. Стельмаха).

Варіант 15.

1. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розкривається, одкриваючи блідо-блакитну воду (Леся Українка).
2. Тепер не тільки болі, а й упертість, непокора нуртували в її жилах

Варіант 16.

1. Свиня рилом волокла і „добрий день" не рекла (Нар. тв.).
2. Не побачиш тут ані гострих шпилів височенних Бескидів, ані пошарпаних скель Чорногори (І. Франко).

Варіант 17.

1. І йому треба пособити дружнім потиском руки, чи вірним словом, чи поглядом (М. Стельмах).

2. Не стинила весна крові, ні злості людської (Т. Шевченко).

Варіант 18.

1. Микола на той час забув і Вербівку, і Нимидору, і свою хату, і свого страшного пана (І. Нечуй-Левицький).

2. Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі, короткій чугаїнці, із довгим ціпком (М. Коцюбинський).

Варіант 19.

1. Ще ж між листям ховається: то хитра омела, то галля, то гнізда (П. Тичина).

2. Цього болю не приколишуть ні тополі біля хат, ні гніздо лелеки на хаті, ні сама хата (М. Стельмах).

Варіант 20.

1. Стояло літо з високим сонцем, з високим небом, з високими надіями.

2. Їх не радували ні вишиті в хрестик ялини, ні зодягнуті в святкові свитки хати, ні булані дими,.. ні саме сонце (З тв. М. Стельмаха).

Варіант 21.

1. Ні хвали, ані ганьби я не сплітаю (Т. Шевченко).

2. Хуртовина то хльостала чабанськими пугами, то витягувала з себе вовче виття, то, притихаючи, несподівано озивалася джмелиним смутком... (М. Стельмах).

Варіант 22.

1. Тепер не тільки болі, а й упертість, непокора нуртували в її жилах.

2. Тоді я одним куликом борошна вирятував три душі: і Омелянову, і твоєї матері, і твою. (З тв. М. Стельмаха).

Варіант 23

1. Не сніговою горою тепер він здавався Пилипкові, а темним страшидлом з чорними корявими ногами, білими лапатими руками та величезною, закутаною снігом головою (Панас Мирний).

2. Андрій озирнувся і побачив серед гурту дівча в довгенькому форменому платті, з чистими, трохи сполоханими очима (Гр. Тютюнник).

Варіант 24

1. Я все покидаю: садочки рясні, і темні діброві, і ниви ясні... (Леся Українка).

2. Я стаю навколішки біля дверцят і ворушу жарок старим обсмаленим пужалном (Гр. Тютюнник).

Варіант 25

1. А дядько Себастьян не розжився в економії ні коня, ні корівчини, ні плуга, а привіз піаніно і цим розвеселив не лише своє село, а й увесь повіт (М. Стельмах).

2. Хмарна, вітряна осіння ніч (Леся Українка).

ТЕМА 8. Відокремлені члени речення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Структурно-семантичні ознаки відокремлених членів речення. Основні умови відокремлення другорядних членів речення.

2. Відокремлені узгоджені і неузгоджені означення та засоби їх вираження. Розділові знаки при відокремлених означеннях.

3. Відокремлення прикладок. Засоби вираження непоширених і поширених відокремлених прикладок. Розділові знаки при відокремлених прикладках.

4. Відокремлені додатки та засоби їх вираження.

5. Відокремлені поширені й непоширені обставини та засоби їх вираження. Розділові знаки при відокремлених обставинах.

6. Уточнювальні члени речення і їхня синтаксична роль. Розділові знаки в реченнях із уточнювальними членами

Ключові поняття: відокремлення другорядних членів речення, загальні умови відокремлення, відокремлені означення, відокремлені прикладки, відокремлені додатки, відокремлені обставини, уточнювальні члени речення.

Зразки синтаксичного аналізу простих речень з відокремленими членами

Схвильована словами Івана, Оксана мовчала (А. Головка).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленим членом речення.

Оксана – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку;

мовчала – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу;

схвильована словами Івана – відокремлене поширене означення, узгоджене, виражене дієприкметниковим зворотом.

У дитячому серці жила Україна – материнські веселі і журні пісні (Д. Павличко).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленим членом речення.

Україна – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку;

жила – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу;

у серці – обставина місця, виражена іменником у місцевому відмінку та прийменником;

дитячому – означення узгоджене, виражене прикметником у місцевому відмінку;

материнські веселі і журні пісні – відокремлена поширена прикладка, виражена сполученням іменника та прикметників у називному відмінку.

Не помічені юним гвардійцем, ми зупинились поблизу і, стримуючи усмішку, теж стали слухати (О. Гончар).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними та відокремленими членами речення.

Ми – підмет простий, виражений займенником у називному відмінку;

зупинились і теж стали слухати – однорідні присудки: *зупинились* – простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *теж стали слухати* – складений дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу, неозначеною формою дієслова та часткою (єднальні відношення);

поблизу – обставина місця, виражена прислівником;

не помічені юним гвардійцем – відокремлене поширене означення, узгоджене, виражене дієприкметниковим зворотом;

стримуючи посмішку – відокремлена поширена обставина способу дії, виражена дієприслівниковим зворотом.

На світі все знайдеш, крім рідної матері (Нар. тв.).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, односкладне (узагальнено-особове), поширене, повне, ускладнене відокремленим членом речення.

Знайдеш – головний член речення, співвідносний з простим неускладненим присудком; виражений дієсловом дійсного способу;

все – додаток прямий, виражений займенником у знахідному відмінку;

на світі – обставина місця, виражена іменником в місцевому відмінку та прийменником;

крім рідної матері – відокремлений поширений додаток, непрямий, виражений сполученням іменника, прикметника в родовому відмінку та прийменника.

Внизу, у партері, поступово стихали голоси (Н. Рибак).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленим членом речення.

Голоси – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку;

стихали – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу;

поступово – обставина способу дії, виражена прислівником;

внизу – обставина місця, виражена прислівником;

у партері – відокремлена уточнювальна обставина місця, виражена іменником та прийменником.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Написати твір-роздум на суспільно актуальну тему, використавши в ньому прості ускладнені речення таких типів: з відокремленим означенням, з відокремленою прикладкою, з відокремленою обставиною, з відокремленим додатком.

2. Виписати з твору прості ускладнені речення, охарактеризувати в них типи ускладнень та засоби їх вираження, пояснити вживання розділових знаків.

Питання для самоперевірки

1. Що таке відокремлені члени речення? Які члени речення можуть бути відокремленими?

2. Які засоби вираження відокремлених узгоджених означень?

3. За яких умов відокремлюють неузгоджені означення? Які є засоби їх вираження?

4. Охарактеризувати відокремлені поширені та непоширені прикладки.

5. Що таке відокремлені додатки? Які є засоби їх вираження в українській мові?

6. Які структурно-семантичні ознаки та засоби вираження відокремлених обставин?

7. Які члени речення називають уточнювальними і чим вони відрізняються від відокремлених?

8. Які розділові знаки вживаються при відокремлених та уточнювальних членах речення?

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Войнова О.Г. Відокремлені уточнюючі обставини / О.Г. Войнова // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 2. – С. 66-69.
4. Гуйванюк Н.В., Кардащук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардащук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.
5. Джочка І.Ф., Ципердюк О.Д. Сучасна українська мова. Морфологія. Збірник вправ: [навчальний посібник] / І.Ф. Джочка, О.Д. Ципердюк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 372 с.
6. Дудик П.С. Відокремлення в синтаксисі: загальний огляд / П.С. Дудик // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського: Зб. наук. пр. / Відп. ред. Н.Л. Іваницька. – Вінниця: ВДПУ, 2004. – С. 74-78.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
8. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
9. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.
10. Кульбабська О. Відокремлення як формальний засіб вираження вторинної номінації / О. Кульбабська // Науковий вісник Чернівецького ун-ту, вип. 276-277. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2007. – С. 396-403.
11. Мельничайко В.Я. Уточнюючі члени речення та розділові знаки при них // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 3
12. Мойсієнко А.К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення А.К. Мойсієнко. – К.: ПП Я. Січовик, 2006. – 240 с.
13. Олійник Г.Н. Про структурні особливості речень з відокремленими дієприслівниковими конструкціями / Г.Н. Олійник // Мовознавство. – 1977. – № 1. – С. 21-24.
14. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки): Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.
15. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

16.Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.

17.Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.

18.Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 400 с.

19.Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.

20.Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 498 с.

21.Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМОЮ:

«Відокремлені члени речення»

I. Утворити речення за такими граматичними критеріями: просте, спонукальне, окличне, односкладне (узагальнено-особове **або** означено-особове), поширене, повне, ускладнене відокремленими членами речення. Вказати засоби морфологічного вираження всіх членів речення.

II. Зробити повний синтаксичний аналіз поданих нижче простих ускладнених речень. Пояснити вживання розділових знаків.

Варіант 1.

1. *Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ (О. Довженко).*

2. *Пиво було не останньою причиною виходів до пасажирського, надто для людей літніх (Гр. Тютюнник).*

Варіант 2.

1. *Старезні пні, кошлаті поторочі, літопис тиші пишуть у траві (Л. Костенко).*

2. *Хай яблука останнього достоя в мої, червонобокi, виснуть сни (В. Стус).*

Варіант 3.

1. *Під вітром згинаючи лінії прості, повис нерухомий за вікнами дощ (Є. Плужник).*

2. Усі мої ліси, удень такі привітні, схрестилися вночі із небом на шаблях (Л. Костенко).

Варіант 4.

1. Порита окопами і вирвами, земля була схожа на побите віспою обличчя в зморшках (П. Панч).

2. Він тримав за руку дитинча, горошину малу з крилатим червоним бантом на голівці (Гр. Тютюнник).

Варіант 5.

1. Іван став під акацією край перону і дивився то на неї, то на дитину – маленьку маму карооку (Гр. Тютюнник).

2. Петербурзьким шляхом, по коліна грузнучи в заметах, боса йшла зморена, полатана Вкраїна, муку притуливши до чола (І. Драч).

Варіант 6.

1. У моїй батьківщині осінь ступає в червоних сап'янцях, завітчана у соняшники і китиці винограду, підхмелена на весіллях, розспівана на толоках... (І. Вільде).

2. І та перша – п'ятнадцята – щука здавалася йому зараз найбільшою (Гр. Тютюнник).

Варіант 7.

1. Такі несмілі, ще тремтять вуста (Л. Костенко).

2. Звідки береться ця потреба – говорити ненормальними віршами там, де вже ніхто не чує навіть звичайної мови? (Ю. Андрухович).

Варіант 8.

1. Якись красуні, всупереч вікам, до нього йшли по місячній доріжці (Л. Костенко).

2. А білий світ – без кольору і звуку, – ні форми, ні ваги, ані смаку, розлився безберегою водою (В. Стус).

Варіант 9.

1. З цих розповідей Соломія вперше почула про Михайла Павлика – поборника соціалістичної пропаганди між робітниками та селянами, про його виступи на захист жіночого руху і про активну учасницю цього руху Наталю Кобринську (В. Врублевська).

2. І перша птаха різала крилом обрус небес, морозний і зелений (В. Стус).

Варіант 10.

- 1. О рвись до них – крізь трати – напролом! (В. Стус).*
- 2. Підвівся Іскра, полковий обозний, син Остряниці Якова, Іван (Л. Костенко).*

Варіант 11.

- 1. Поприїздили зі служби Вуточчині сини, викликані телеграмами – обидва старші лейтенанти надстрокової служби, в офіцерських картузах, з блискучими, під слюдою, личками на пагонах та в рипучому реміняччі (Гр. Тютюнник).*
- 2. І Гриць малий, од холоду червоний, з-за пазухи виймає голубів (Л. Костенко).*

Варіант 12.

- 1. А лопухи, почувши холодок, настобурчилися, тихо зарипіли, випростовуючись, і теж запахли – низовинням, рососою, ніччю... (Гр. Тютюнник).*
- 2. І хрест, облитий квасом, під білим сонцем дивно мерехтить (Л. Костенко).*

Варіант 13.

- 1. Тут прожив своє життя й мій батько, останній швець у моєму роді Шевчуків (В. Шевчук).*
- 2. На крило небокраю сіла хмара в червоній хустині і задумалась, тиха, над краєм землі (М. Вінграновський).*

Варіант 14.

- 1. У неї були великі густо-карі очі і засмагле обличчя – без фарб.*
- 2. За річкою, на хуторі, живе моя тітка, батькова сестра (З тв. Гр. Тютюнника).*

Варіант 15.

- 1. І солома славно пахне – лісом далеким, зерном і холодом... (Є. Гуцало).*
- 2. Дядько Яків, заможніший, узяв собі на звіз тільки дідову катрагу (М. Стельмах).*

Варіант 16.

- 1. Я знову побачила небо, хай навіть сіре (В. Нарет)*

2. Ще не обертаючись на кроки, по міцному духові „Шипру” Іван упізнав Станіслава Вікентійовича Тура, нового начальника депо (Гр. Тютюнник).

Варіант 17.

1. Боже мій, мене ти змінюй, та не смій своє натхнення на забаву перевести, смішну й лукаву, і, творячи немовби в сні, чужі прикмети дати мені! (Д. Павличко).

2. З курної дороги нарешті видицьовує, сповнена гідності, постать Петра (М. Стельмах).

Варіант 18.

1. Через ярмаркових людей – то з Говтви, то з Решетилівки, то з Турбаїв – все частіше докочувалися про Каховку різні чутки... (О. Гончар).

2. Я люблю твої рухи, вчаровані часом, і вологу, розтулену музику губ (В. Вінграновський).

Варіант 19.

1. Розходимося десь уже далеко за північ, ледве переступаючи зомлілими ногами й несучи на губах солодку пекучу спрагу (Гр. Тютюнник).

2. І славний рід скінчиться – Чураї (Л. Костенко).

Варіант 20.

1. По-старосвітськи навхрест пов'язана двома хустинами, молодиця зараз трохи схожа на лицаря в шоломі (М. Стельмах).

2. А тих усіх, три тисячі, під Дубно Ярема-князь добити наказав (Л. Костенко).

Варіант 21.

1. Як тяжко стукати в чужі оселі, бездомним буди на своїй землі!

2. Зголоджений, я падав серед лісу і руки дряпав об трухляві пні (З тв. Л. Костенко).

Варіант 22.

1. На стінах, запнуті рушниками, висіли портрети всіх трьох Степанових дівчат – тонколикх, кучерявих, з трошки наполоханими очима... (Гр. Тютюнник).

2. До вечора іде, холонучи, теплінь і тулиться до каменя щогою (М. Вінграновський).

Варіант 23.

- 1. І вже забута Богом і людьми, живе Маруся в захистку зими (Л. Костенко).*
- 2. Він застав у хаті Софію, першу сестру Мотрину, ще не стару, балакучу жінку (М. Коцюбинський).*

Варіант 24.

- 1. Далі, смиренно зітхаючи, він зразу починає нарікати на тонке діло - політику (М. Стельмах).*
- 2. Павло показав чималу шаньку, пошиту разом з фартушками для стекла – воду в радіатор заливати (Гр. Тютюнник).*

Варіант 25.

- 1. Мабуть, і там, у понурих країнах мовчання, йтиму за вами лісами, повитими в мряку, вранці – шукатиму слід ваш у росяних травах (О. Ольжич).*
- 2. Мені зоря сіяла нині вранці, устромлена в вікно (В. Стус).*

ТЕМА 9. Вставні компоненти. Вставлені конструкції.

Звертання

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Граматичні ознаки вставних компонентів, їх роль у простому реченні.
2. Семантичні типи вставних компонентів в українській мові.
3. Граматична омонімія вставних одиниць і членів речення.
4. Функції, будова і місце вставлених конструкцій у структурі речення.
5. Розділові знаки в реченні зі вставними і вставленими одиницями.
6. Звертання як тип ускладнення простого речення в українській мові.
7. Структурні типи звертань: поширені й непоширені. Засоби вираження звертань.
8. Розділові знаки в реченнях із звертаннями.

Ключові поняття: вставний компонент, семантичні типи вставних компонентів (припущення, сумнів, упевненість, джерело повідомлення, логічна впорядкованість мовлення, підкреслення уваги співрозмовника), вставлена конструкція, звертання, поширене звертання, непоширене звертання.

Зразки синтаксичного аналізу простих речень

зі вставними компонентами, вставленими конструкціями, звертаннями

Знов прибули до нашої шпаківні її, мабуть, торішні хазяї (М. Рильський).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставним компонентом.

Хазяї – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку;

прибули – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу;

знов – обставина способу дії, виражена прислівником;

до шпаківні – додаток непрямий, виражений іменником у родовому відмінку та прийменником;

нашої – означення узгоджене, виражене займенником у родовому відмінку;

її – означення неузгоджене, виражене займенником у родовому відмінку;

торішні – означення узгоджене, виражене прикметником у називному відмінку;

мабуть – вставний компонент, розміщений в середині речення, означає припущення.

Брати жили, як то кажуть, душа в душу (М. Рильський).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставним компонентом.

Брати – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку;

жили – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу;

душа в душу – обставина способу дії, виражена фразеологізмом;

як то кажуть – вставний компонент, розміщений в середині речення, означає джерело повідомлення.

Раптом з далини почувся – ніби уявився – глибокий звук (М. Рильський).

Речення просте, розповідне (стверджувальне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставленою конструкцією.

Звук – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку;

почувся – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу;

глибокий – означення узгоджене, виражене прикметником у називному відмінку;

раптом – обставина способу дії, виражена прислівником;

з далини – обставина місця, виражена іменником у родовому відмінку та прийменником;

ніби уявився – вставлена конструкція, розміщена в середині речення, виділена комами.

Зупиніться, поети! (Б. Олійник).

Речення просте, спонукальне, окличне, односкладне (означено-особове), непоширене, повне, ускладнене звертанням.

Зупиніться – головний член речення, співвідносний з простим неускладненим присудком, виражений дієсловом наказового способу;

поети – звертання непоширене, розміщене в кінці речення, виділене комою.

Рідна мати моя, ти ночей не доспала (А. Малишко).

Речення просте, розповідне (заперечне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене звертанням.

Ти – підмет простий, виражений займенником у називному відмінку;

не доспала – присудок простий ускладнений, виражений дієсловом дійсного способу та часткою;

ночей – додаток прямий, виражений іменником у родовому відмінку;

рідна мати моя – звертання поширене, розміщене на початку речення, виділене комою.

ЗАДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Описати зовнішність близької чи знайомої людини, використавши прості речення, ускладнені вставними компонентами різних семантичних типів.
2. Пояснити вживання розділових знаків у простих ускладнених реченнях, використаних в описі.
3. Пояснити значення фразеологізмів: *легка ноша, на сьомому небі, важкий на руку, вийти сухим із води*.

Питання для самоперевірки

1. Які граматичні одиниці називають вставними компонентами?
2. На які семантичні групи поділяють вставні компоненти.
3. Які структурні особливості вставних компонентів (слів, словосполучень, речень)?
4. Які функції вставлених конструкцій у мовленні, їхня структура й місце в реченні?
5. Які розділові знаки вживають для виділення вставлених конструкцій?
6. Що таке звертання і яка його роль у мовленні?
7. Які засоби вираження звертання?
8. Охарактеризувати структурні різновиди звертань та вживання розділових знаків при звертаннях?

Література

1. Бевзенко С.П. До питання про синтаксичні функції вокатива в українській мові / С.П. Бевзенко // Міжвузівська наукова конференція з питань синтаксису. – Львів, 1962. – С. 31-33.
2. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардашук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.
5. Джочка І.Ф., Ципердюк О.Д. Сучасна українська мова. Морфологія. Збірник вправ: [навчальний посібник] / І.Ф. Джочка, О.Д. Ципердюк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 372 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
7. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
8. Кучеренко І.К. Синтаксичні функції вокатива і так зване звертання / І.К. Кучеренко // Кучеренко І.К. Актуальні проблеми граматики. – Львів: Світ, 2003. – 114-128.
9. Плющ Н.Л. Інтонація вставності в українській мові / Н.Л. Плющ. – К.: Наук. думка, 1976. – 210 с.
10. Романовська Ю.Ю. Семантичні особливості вставних предикативних одиниць / Ю.Ю. Романовська // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 47-50.
11. Семотюк О.В. Вставлені конструкції: структурний аналіз / О.В. Семотюк // Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії: Зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 13. – Рівне, 2005. – С. 25-27.
12. Скаб М.С. Граматика апеляції в українській мові / М.С. Скаб. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
13. Скаб М.С. Кличний відмінок та його синтаксичні функції (навчально-методичний аспект) / М.С. Скаб // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 1. – С. 64-66.
14. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

15. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.

16. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.

17. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 400 с.

18. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.

19. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

20. Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМОЮ:

«Вставні компоненти. Вставлені конструкції. Звертання»

I. Утворити речення за такими граматичними критеріями: просте, розповідне (заперечне), неокличне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставним компонентом. Вказати засоби морфологічного вираження всіх членів речення та вставного компонента.

II. Зробити повний синтаксичний аналіз поданих нижче простих ускладнених речень. Пояснити вживання розділових знаків.

Варіант 1.

- 1. Онученько любя, як світло з тобою по милій землі цій іти! (В. Сосюра).*
- 2. Трава у полі, як там кажуть, аж шумить, лізучи з землі (Г. Квітка-Основ'яненко).*

Варіант 2.

- 1. Відтак, уже не ставлений ніким, прийняв присягу Шибиліст Яким (Л. Костенко).*
- 2. Куди ж мене зовеш, брунатна бджілко? (В. Стус).*

Варіант 3.

- 1. Напевне, цілий рік проживши між боліт, ялин, казарм, до міста не показуючи носа, я звикнув пити був (замість горілки – трійний одеколон) (В. Стус).*

2. Ну, хто б, скажімо, наважився назвати його Тарасом Бульбою?
(М. Хвильовий).

Варіант 4.

1. Чи, може, ще одне життя – розкішне – доточить Бог за праведність твою? (Л. Костенко).

2. Ой любі мої легіні, пустіть, ой додомоньку, до рідної мами (В. Стус).

Варіант 5.

1. Тепер, недоріко, подайся за водою (а нишком послухай – чи всесвіт не спить)
(В. Стус).

2. А чому всю земну кулю, справді, не перетворити на сад? (О. Довженко).

Варіант 6.

1. З авіабомби дуже просто можна зробити пугачу, як говориш ти, міну?
(М. Стельмах).

2. До тебе я йшов, Україно, до яблунь твоїх над Дніпром (Б. Грінченко).

Варіант 7.

1. В розмові я, сказати б, то не дуже. А в пісні можу виспівати все
(Л. Костенко).

2. Оно посеред вигону дід Лука сидить, у газету козирком уткнувся – усе щось
вичитує! – і корову на налігачі держить (Гр. Тютюнник).

Варіант 8.

1. Правда, ще Софійка Малашкова з дитиною на руках сидить он під
рідненьким тинком з паличок, уतिकаних у землю (Гр. Тютюнник).

2. О, подожди, людино, будь ласкава (Л. Костенко).

Варіант 9.

1. Зіскочила на землю – ніде нікогісінько, тільки машиністи біля паровоза
гомонять – та й пішла собі на зорю (Гр. Тютюнник).

2. Гей, діду, діду, як ви там, живі? (Л. Костенко).

Варіант 10.

1. Та навпростець, в єдиний клуч, спржогоу, – такого хлопця вдержати хіба?
– поміж людей проклав собі дорогу, та по столу навідліг як вруба!
(Л. Костенко).

2. *О земле втрачена, явися бодай у зболеному сні, і лазурово простелися, і душу порятуй мені (В. Стус).*

Варіант 11.

1. *Мабуть, під ранок я таки заснула (Л. Костенко).*
2. *Зайшла я до них уранці – сонце тільки вигулькнуло, а вже й спека – води напитися (Гр. Тютюнник).*

Варіант 12.

1. *Між іншим, ви такі поципані війною і маєте харчів так мало про запас... (Л. Костенко).*
2. *А він (його Кирилом звати) мовчить, тільки зблід як полотно (Гр. Тютюнник).*

Варіант 13.

1. *Учора, кажуть, приміряв жупан (Л. Костенко).*
2. *Серце, моє серце, серце моє хворе, чому ти голосиш, спати не даєш? (В. Сосюра).*

Варіант 14.

1. *Одиципну хліба, вмочу спершу в маргарин – він розтанув у торбі од сонця, – потім у сіль, пожую, нап'юся води з погнутої алюмінієвої баклаги і йду собі далі помалу (Гр. Тютюнник).*
2. *Вчинили ви, сказати б, нестатечно (Л. Костенко).*

Варіант 15.

1. *Любов, на жаль, коротша за життя... (В. Шинкарук).*
2. *Климко німо дивився в маленьку чорну дучку карабінового дула – воно тремтіло, націлене йому в перенісся, – потім розціпив кулачки й показав солдатам худі сині долоні (Гр. Тютюнник).*

Варіант 16.

1. *Це вперше, Грицю, це уперше, Грицю, виходить полк без пісні у похід! (Л. Костенко).*
2. *Співай, співай про молодість, о серце, та струн своїх у пісні не порви! (В. Стус).*

Варіант 17.

1. *Геніальний поет роздвоївся (на себе і страх!) (В. Стус).*

2. Як пам'ятають старожили, з батька був звичайний собі кравець і – можна сказати – надзвичайна людина (М. Хвильовий).

Варіант 18.

1. Хати у нас, і справді-то, не хвацькі (Л. Костенко).
2. Припертий до стіни (чотири мури – і п'ятого кутка ніяк не знайдеш), чи не щодень до сповіді стаю... (В. Стус).

Варіант 19.

1. Справді, свіже повітря одразу наче вмило, підбадьорило... (О. Іваненко).
2. Білясте море (воно наче вкрите на ніч рядом) потягається слабо і в сонній млості ніжно викидає перші хвилі на берег (М. Коцюбинський).

Варіант 20.

1. А що там робить моя бідна мати? Заснула, може, не закривши піч, чи теж безсонно дивиться у ніч? (Л. Костенко).
2. Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку (В. Стус).

Варіант 21.

1. Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерням в рідній борозні (В. Стус).
2. О, як тоді, мабуть, я затужу! (Л. Костенко).

Варіант 22.

1. Він ухопив човен за носок, стяг на косу, потім обережно вмотив у сіно глечик – Павлентій здогадався, що то мед, – укинув два кулики шелюгу, зв'язані тепер в один, і, розхитуючи човна, усівся сам (Гр. Тютюнник).
2. А може, я і справді вже причинна? (Л. Костенко).

Варіант 23.

1. Хтось, може, має якусь звістку, якісь неказані слова... (Л. Костенко).
2. А у тебе, мила, щастя і тривога на щоках холодних од очей цвіте... (В. Сосюра).

Варіант 24.

1. Я тебе шукав, посестро-зраднице, ворожко-Зимо! (В. Стус).
2. Реанімацією займалися в косметичних кабінетах (малярі – замість лікарів) (В. Стус).

Варіант 25.

1. –Вовки, кажуть, одолюють тут вас? (Остан Вишня).

2. *За всяку ціну хотів кравець зробити зі свого любого сина (як і з другого сина) військову людину... (М. Хвильовий).*

ТЕМА 10. Складне речення. Двокомпонентні складносурядні речення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Складне речення, характер зв'язку між його частинами. Складні сполучникові та безсполучникові речення.
2. Поняття про складносурядні речення.
3. Структурно-семантичні ознаки складносурядних речень, засоби поєднання їх частин.
4. Сміслові відношення між предикативними частинами складносурядних речень.
5. Складносурядні речення відкритої та закритої структури.
6. Розділові знаки у складносурядних реченнях.

Ключові поняття: складне речення, елементарне складне речення, багатоконпонентне складне речення (складна синтаксична конструкція), сполучникове та безсполучникове складне речення, складносурядне речення, складносурядне речення відкритої структури, складносурядне речення закритої структури, сурядні сполучники, сміслові відношення (єднальні, протиставні, зіставні, розділові, приєднувальні, градаційні).

Схема синтаксичного аналізу

двокомпонентних складносурядних речень

1. Структурний тип речення (складне).
2. Тип речення за метою висловлювання та інтонацією.
3. За засобами і типом синтаксичного зв'язку між частинами (сполучникове складносурядне).
4. Із скількох частин складається (з двох).
5. Якими сполучниками поєднані частини.
6. Якими розділовими знаками розмежовані частини.
7. Тип смислових відношень між частинами.
8. Синтаксичний аналіз кожної з предикативних частин як простого речення.

Зразки повного синтаксичного аналізу двокомпонентних складносурядних речень

Дунув вітер понад ставом – і сліду не стало (Т. Шевченко).

Речення складне, розповідне (стверджувально-заперечне), неокличне, сполучникове складносурядне, складається з двох частин, поєднаних сполучником *і*, розділених тире, єднальні відношення.

Перша частина – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. *Вітер* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *дунув* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *понад ставом* – обставина місця, виражена іменником в орудному відмінку та прийменником.

Друга частина – речення просте, односкладне (безособове), поширене, повне, неускладнене. *Не стало* – головний член речення, співвідносний з простим ускладненим присудком, виражений безособовою формою дієслова та часткою; *сліду* – додаток прямий, виражений іменником у родовому відмінку.

В провулках поміж тинами клубочилася темрява, але небо було світле й зоряне (Григорій Тютюнник).

Речення складне, розповідне (заперечно-стверджувальне), неокличне, сполучникове складносурядне, складається з двох частин, поєднаних сполучником *але*, розділених комою, протиставні відношення.

Перша частина – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. *Темрява* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *клубочилася* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *в провулках, поміж тинами* – обставини місця, виражені іменниками у місцевому та орудному відмінках відповідно та прийменниками.

Друга частина – речення просте, двоскладне, непоширене, повне, ускладнене однорідними членами. *Небо* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *було світле й зоряне* – однорідні присудки, складені іменні, виражені дієсловом-зв'язкою та прикметниками у називному відмінку (єднальні відношення).

Лише борись, а щастя не втече (Л. Костенко).

Речення складне, спонукально-розповідне (заперечне), неокличне, сполучникове складносурядне, складається з двох частин, поєднаних сполучником *а*, розділених комою, зіставні відношення.

Перша частина – речення просте, односкладне (узагальнено-особове), непоширене, повне, неускладнене. *Лише борись* – головний член речення,

співвідносний з простим ускладненим присудком, виражений дієсловом наказового способу та часткою.

Друга частина – речення просте, двоскладне, непоширене, повне, неускладнене. *Щастя* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *не втече* – присудок простий ускладнений, виражений дієсловом дійсного способу та часткою.

Плакали від радості й зворушення бувалі воїни... та й Дмитро якось незручно рубом великої долоні провів по очах (М. Стельмах).

Речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, сполучникове складносурядне, складається з двох частин, поєднаних сполучником *та й*, розділених трьома крапками, приєднувальні відношення.

Перша частина – речення просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами. *Воїни* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *плакали* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *бувалі* – означення узгоджене, виражене прикметником у називному відмінку; *від радості й зворушення* – однорідні обставини причини, виражені іменниками в родовому відмінку та прийменником (єднальні відношення).

Друга частина – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. *Дмитро* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *провів* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *якось незручно* – обставина способу дії, виражена прислівником та часткою; *рубом долоні* – додаток непрямої, виражений сполученням іменників в орудному й родовому відмінках; *великої* – означення узгоджене, виражене прикметником у родовому відмінку; *по очах* – додаток непрямої, виражений іменником у місцевому відмінку та прийменником.

Зразки часткового синтаксичного аналізу двокомпонентних складносурядних речень

Ні струна не задзвенить, ні пісні не звучать... (Ю. Федькович).

Речення складне, розповідне (заперечне), сполучникове складносурядне, складається з двох частин, поєднаних сполучником *ні...ні*, розділених комою, відношення єднальні.

Чи колектив тобі наш набрид, чи честолюбство тебе заїло? (Ю. Збанацький).

Речення складне, питальне, неокличне, сполучникове складносурядне, складається з двох частин, поєднаних сполучником *чи...чи*, розділених комою, відношення розділові.

Не тільки жайворонки нас, мене й товаришів вітали, але й гречки в той самий час рожевим гомоном співали (М. Рильський).

Речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, сполучникове, складносурядне, складається з двох частин, поєднаних сполучником *не тільки...але*, розділених комою, відношення градаційні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Виписати з тлумачного словника п'ять багатозначних слів, ввести їх з різними значеннями у речення.
2. Знайти й виписати з художньої літератури або періодичної преси елементарні складносурядні речення з різними типами смислових відношень між частинами.
3. Зробити частковий синтаксичний аналіз виписаних складносурядних речень.

Питання для самоперевірки

1. Вказати основні граматичні ознаки складного речення.
2. Які є засоби поєднання предикативних частин у складному реченні?
3. Що таке складносурядні речення і які їх граматичні ознаки?
4. Які є засоби поєднання предикативних частин у складносурядному реченні і смислові відношення між ними?
5. Вказати основні правила вживання розділових знаків у складносурядних реченнях.

Література

1. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові / С.П. Бевзенко. – К.: Вид-во Київського держ. пед. ун-ту, 1987. – 79 с.
3. Герман К.Ф. Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови / К.Ф. Герман. – Чернівці, 1973. – 53 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Глушкова Г. Складносурядні речення фразеологізованої структури / Г. Глушкова // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 6. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – С. 11-17.
6. Грищенко А.П. Складносурядні речення в сучасній українській мові / А.П. Грищенко. – К.: Наукова думка, 1969. – 155 с.

7. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардашук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.
8. Дякова Т. Семантичні типи протиставних відношень у складних реченнях зі сполучниками *але, проте, однак* (на матеріалі текстів науково-технічних періодичних видань) / Т. Дякова // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 11. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Ч. 1. – С. – 129-135.
9. Жайворонок В.В. Приєднувальні конструкції у структурі складного речення / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 1975. – № 5. – С. 67-74.
10. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
11. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
12. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.
13. Лаврінець О. “Спільні слова” у складносурядному реченні / О. Лаврінець // Дивослово. – 2002. – № 2. – С. 21-23.
14. Мірченко М. Категорія сурядності / М. Мірченко // Українська мова. – 2002. – № 4. – С. 80-90.
15. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
16. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.
17. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
18. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.
19. Шульжук К.Ф. Аспекти дослідження складного речення // Сучасна філологія. Проблеми, пошуки, знахідки / К.Ф. Шульжук. – Рівне, 2005. – Вип. 3. – С. 40-44.
20. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.
21. Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМОЮ:

«Складне речення. Двокомпонентні складносурядні речення»

I. Утворити речення за такими граматичними критеріями: складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, сполучникове, складносурядне, складається з двох частин, поєднаних сполучником *ще й*, розділених комою, відношення між частинами – приєднувальні. Пояснити пунктограми в реченні.

II. Виконати повний синтаксичний аналіз складносурядних речень, проаналізувати кожну з предикативних частин як просте речення.

Варіант 1.

1. Журавлі тяглися на південь довгими ключами, і їх журливий гаркавий крик віддався в серці поета безмежною тугою (З. Тулуб).

2. Де-не-де біля вирв синіє безводний полин або ку щить ся пахучий чебрець (О. Гончар).

Варіант 2.

1. Верб а хитнула над ним дівочим рукавом і струсила кілька росин, а здалеку знову обізвався деркач (М. Стельмах).

2. Чи ти дурний, чи ти розуму не маєш? (Нар. тв.).

Варіант 3.

1. Чи ти дурна, чи в дурного зимувала? (Нар. тв.).

2. І от знову прийшла весна, і знову зацвів терен у Вуточчиному садку, принаджуючи своїми пахощами ос та бджіл на молоду квітку (Гр. Тютюнник).

Варіант 4.

1. Під неділю або Чіпка в Грицька з матір'ю, або Грицько в Чіпки з Христею (Панас Мирний).

2. Уже вишневі зацвіли сади і сніг пахучий падає на воду (М. Рильський).

Варіант 5.

1. Або пан, або пропав (Нар. тв.).

2. Ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в залаплених снігом куцах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках – німі і холодні (Гр. Тютюнник).

Варіант 6.

1. Ой рад би я, матусенько, скоріше вернуться, та щось мій кінь вороненький у воротях спіткнувся (Нар. тв.).

2. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташина (А. Шиян).

Варіант 7.

1. Шаблі там не ржавіють і кінську зброю миші не гризуть (Л. Костенко).
2. Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – любити пісні (П. Воронько).

Варіант 8.

1. Чи стрімкі то гори біліють, повиті хмарами, чи, може, далека Україна біліє черідкою хат? (О. Гончар).
2. Пес держиться чоловіка, а кіт – хати (Нар. тв.).

Варіант 9.

1. Трави свіжістю пахли в літеплі літа, і сходила мрія під віями вечора (Д. Луценко).
2. Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже (Т. Шевченко).

Варіант 10.

1. І місяць зорями сіяв, і соловейко на калині то затихав, то щебетав (Т. Шевченко).
2. Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає (М. Коцюбинський).

Варіант 11.

1. Гарно колишеш, та сон не бере (Нар. тв.).
2. Знов весна настане і квітки барвисті принесуть хвилини щастя і тепла (В. Сосюра).

Варіант 12.

1. Навкруг Землі мої кружляли мрії, і в серце хлюпав хвилями Дніпро (В. Стус).
2. Тебе зачинили за трати, а твоє слово ходить по світу (М. Коцюбинський).

Варіант 13.

1. От і куліш закипає в горнятку – знову куліш! – а тітка не йдуть (Гр. Тютюнник).
2. Де-не-де біля вирв синіє безводний полин або куциться пахучий чебрець (О. Гончар).

Варіант 14.

1. Люблю весну, та хто її не любить на цій чудесній, радісній землі! (В. Сосюра).
2. І знову ти лишилась на поталу, і знову панство суне на Полтаву (Л. Костенко).

Варіант 15

1. А вже шляхетство інешм взялося, і вже охрипло панство від проклять (Л. Костенко).
2. Не вір козлу в капусті, а вовкові між вівцями (Нар. тв.).

Варіант 16.

1. Настрій у мене добрий і життя прекрасне! (О. Довженко).
2. Чи то сонце світить, чи то місяць ясний Вам сміється з неба весело й щасливо? (Я. Купала).

Варіант 17.

1. Спитайте – і розкажуть старожили про вік старий, недолю і пітьму (Т. Масенко).
2. Або рибу з'їсти, або на дно сісти (Нар. тв.).

Варіант 18.

1. Тоді обрйй цвів гарячими маками і облітали пелюстки і обгортали мозок (М. Хвильовий).
2. Самій не трудно збитися з путі, та трудно з неї збитися в гурті (Леся Українка).

Варіант 19.

1. Хоч миску з пирогами, хоч дідька з рогами (Нар. тв.).
2. Повітря було повне вогкості, і дощ мав збиратися щохвилини (М. Грушевський).

Варіант 20.

1. Солома у грубці погасла, і жар уквився тремтливим попільцем (Гр. Тютюнник).
2. До Іллі сіно і під кущем сушать, а після Іллі і на куці не сохне (Нар. тв.).

Варіант 21.

1. Ні хліба куска, ні солі дрібка (Нар. тв.).

2. Надворі, десь поблизу, задиркотів мотоцикл, чахнув під вікном і змовк, а слідом за тим до хати ввійшло двоє німців – у касках, з автоматами на грудях, у пожмаканих, смугастих від пилюки френчах (Гр. Тютюнник).

Варіант 22.

1. У білій лодії тоді ми пливемо по водах любоців між берегами ночі: і голоси у гніздах ластівочі стихають тихо... (М. Вінграновський).

2. Чи це він чув таке про соняшники, чи сам придумав? (М. Стельмах).

Варіант 23.

1. Взагалі ця весна була мокрою, але ось перед Зеленими святами засльотило на цілі два тижні (У. Самчук).

2. Чи, може, їй крило підбито, чи, може, впала їй вина? (І. Драч).

Варіант 24.

1. Вони собі жартують з парубками, а я сиджу, самотня, при стіні (Л. Костенко).

2. Довженко в усьому поет, і це виділяє його з-поміж багатьох (О. Гончар).

Варіант 25.

1. Хто ви такий і за яким правом зі мною так розмовляєте? (О. Чорногуз).

2. Часом на цій вересневій синій вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів або виділявся обрис пташини (М. Стельмах).

ТЕМА 11. Двокомпонентні складнопідрядні речення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття про складнопідрядні речення.
2. Засоби поєднання предикативних частин у складнопідрядних реченнях. Підрядні сполучники та сполучні слова.
3. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень.
4. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури.
5. Складнопідрядні речення розчленованої структури.
6. Розділові знаки у складнопідрядних реченнях.

Ключові поняття: складнопідрядне речення, головна частина, підрядна частина, складнопідрядне речення нерозчленованої структури, складнопідрядне речення розчленованої структури, смислові відношення (означальні, з'ясувальні, умови, причини, мети, часу, місця, допустові, способу дії, наслідкові, супровідні).

Схема синтаксичного аналізу елементарного складнопідрядного речення

1. Структурний тип речення (складне).
2. Тип речення за метою висловлювання та інтонацією.
3. За засобами і типом синтаксичного зв'язку між частинами (сполучникове складнопідрядне).
4. Структура складнопідрядного речення (нерозчленованої/розчленованої структури).
5. Із скількох частин складається (з двох).
6. Яким сполучником (або сполучним словом) поєднані частини.
7. Якими розділовими знаками розмежовані частини.
8. Тип смислових відношень між частинами.
9. Синтаксичний аналіз кожної з предикативних частин як простого речення.

Зразки повного синтаксичного аналізу двокомпонентних складнопідрядних речень

Тільки тепер я роздивився, що це була молода дівчина (Гр. Тютюнник).

Речення складне, розповідне, стверджувальне, неокличне, сполучникове складнопідрядне нерозчленованої структури, складається з двох частин, поєднаних сполучником *що*, розділених комою, відношення з'ясувальні.

Перша частина (головна) – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. *Я* – підмет простий, виражений займенником у називному відмінку; *роздивився* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *тільки тепер* – обставина часу, виражена прислівником та часткою.

Друга частина (підрядна) – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. *Це* – підмет простий, виражений займенником у називному відмінку; *була дівчина* – присудок складений іменний, виражений дієсловом-зв'язкою дійсного способу та іменником у називному відмінку; *молода* – означення узгоджене, виражене прикметником у називному відмінку.

Меланя, примружившись, дивилася на крижані блискітки, що грали в шибках жовто-червоно-зеленими цяточками, і час від часу посміхалася до себе гіркувато-глузливою посмішкою (Гр. Тютюнник).

Речення складне, розповідне, стверджувальне, неокличне, сполучникове складнопідрядне нерозчленованої структури, складається з двох частин, поєднаних сполучним словом *що*, розділених комою, відношення означальні.

Перша частина (головна) – речення просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними та відокремленими членами речення. *Меланя* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *дивилася і посміхалася* – однорідні присудки, прості неускладнені, виражені дієсловами дійсного способу (єднальні відношення); *примружившись* – відокремлена непоширена обставина способу дії, виражена дієприслівником; *на блискітки* – додаток непрямої, виражений іменником у знахідному відмінку та прийменником; *крижані* – означення узгоджене, виражене прикметником у знахідному відмінку; *час від часу* – обставина способу дії, виражена прислівником; *до себе* – додаток непрямої, виражений займенником у знахідному відмінку та прийменником; *посмішкою* – обставина способу дії, виражена іменником в орудному відмінку; *гіркувато-глузливою* – означення узгоджене, виражене прикметником в орудному відмінку.

Друга частина (підрядна) – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. *Що* – підмет простий, виражений займенником у називному відмінку; *грали* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *в шибках* – обставина місця, виражена іменником у знахідному відмінку та прийменником; *цяточками* – обставина способу дії, виражена іменником в орудному відмінку; *жовто-червоно-зеленими* – означення узгоджене, виражене прикметником в орудному відмінку.

Не можу співати спокійно, бо в серці розпука та гнів (Б.-І. Антонич).

Речення складне, розповідне (стверджувально-заперечне), неокличне, сполучникове складнопідрядне розчленованої структури, складається з двох частин, поєднаних сполучником *бо*, розділених комою, відношення причини.

Перша частина (головна) – речення просте, односкладне (означено-особове), поширене, повне, неускладнене. *Не можу співати* – головний член речення, співвідносний зі складеним дієслівним присудком, виражений допоміжним дієсловом дійсного способу, інфінітивом та часткою; *спокійно* – обставина способу дії, виражена прислівником.

Друга частина (підрядна) – речення просте, двоскладне, поширене, неповне (еліптичне), ускладнене однорідними членами речення. *Розпука та гнів* – однорідні підмети, прості, виражені іменниками в називному відмінку (єднальні

відношення); *в серці* – обставина місця, виражена іменником у знахідному відмінку та прийменником.

Зразки часткового синтаксичного аналізу двокомпонентних складнопідрядних речень

Хто питає, той не блудить (Нар. тв.).

Речення складне, розповідне (стверджувально-заперечне), неокличне, сполучникове складнопідрядне нерозчленованої структури, складається з двох частин, поєднаних сполучним словом *хто*, розділених комою, відношення з'ясувальні.

Як маємо в жити в ганебній неволі, хай смертна темнота нам очі застеле!
(Лєся Українка).

Речення складне, бажальне, окличне, сполучникове складнопідрядне розчленованої структури, складається з двох частин, поєднаних сполучником *як*, розділених комою, відношення умови.

Насправді стриму час не має, хоч важко це нам зрозуміть (Б.-І. Антонич).

Речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, сполучникове складнопідрядне розчленованої структури, складається з двох частин, поєднаних сполучником *хоч*, розділених комою, відношення допустові.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Утворити п'ять елементарних складнопідрядних речень (два нерозчленованої структури, три – розчленованої), у яких головні частини – прості односкладні речення різних типів.
2. Зробити повний синтаксичний аналіз утворених складнопідрядних речень.

Питання для самоперевірки

1. Що таке сполучникові складнопідрядні речення і які їх основні граматичні ознаки?
2. Які є основні засоби зв'язку між частинами складнопідрядного речення?
3. За якими ознаками класифікують складнопідрядні речення і на які групи та різновиди їх поділяють?
4. Вказати структурно-семантичні ознаки складнопідрядних речень нерозчленованої структури.
5. Які семантико-синтаксичні відношення реалізуються у складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури?
6. Вказати структурно-семантичні ознаки складнопідрядних речень розчленованої структури.

7. Які семантико-синтаксичні відношення реалізуються у складнопідрядних реченнях розчленованої структури?

8. Пояснити основні правила вживання розділових знаків у складнопідрядних реченнях.

Література

2. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.

3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

4. Вихованець І.Р. Проблема класифікації складнопідрядних речень / І.Р. Вихованець // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 6. – Донецьк: ДонНУ, 2000. – С. 8-11.

5. Городенська К. Сполучникова спеціалізована і транспозиційна реалізація семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних реченнях / К. Городенська // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Вип. 321-322. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2007. – С. 73-78.

6. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардашук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.

7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.

8. Заборна М.С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови / М.С. Заборна. – Тернопіль, 2001. – 65 с.

9. Зарицька В.Г. Проблеми типології складнопідрядних конструкцій з просторовими відношеннями: структурно-семантичний аспект / В.Г. Зарицька // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: Зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 13. – Рівне, 2005. – С. 46-49.

10. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.

11. Ковальчук М.П. Складні речення з відносно-репродуктивною семантикою зі співвідносним займенником у староукраїнській мові / М.П. Ковальчук // Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Вип. 22 (I). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 83-92.

12.Наливайко Ю. Співвідношення означально-обставинного синкретизму членів речення і підрядних частин / Ю. Наливайко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 10. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – С. 53-58.

13.Семенюченко М.Л. Розмежування часових і умовних підрядних речень / М.Л. Семенюченко // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 2. – С. 34-37.

14.Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

15.Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.

16.Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.

17.Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.

18.Чередниченко І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові // І.Г. Чередниченко. – Чернівці, 2009. – 136 с.

19.Шитик Л. Перехідні конструкції сурядно-підрядного типу в українській мові / Л. Шитик // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси, 2008. – Вип. 6. – С. 49-59.

20.Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

21.Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМОЮ:

«Двокомпонентні складнопідрядні речення»

1. Утворити речення за такими граматичними критеріями: складне, розповідне (заперечне), неокличне, сполучникове, складнопідрядне, складається з двох частин, поєднаних сполучником адже, розділених комою, відношення між частинами – причинові. Пояснити пунктограми в реченні.

II. Виконати повний синтаксичний аналіз складнопідрядних речень, проаналізувати кожен з предикативних частин як просте речення.

Варіант 1.

- 1. Хто оре і сіє, той молотить і віє (Нар. тв.).*
- 2. Все на світі буде берегти сліди твого палаючого зору, якщо він митий слізьми доброти (Д. Павличко).*

Варіант 2.

- 1. Певно, в кожного є заповітні пороги, звідки нас проводжали в життя матері (М. Сингаївський).*
- 2. Хай журиється кобила, бо вона велику голову має (Нар. тв.).*

Варіант 3.

- 1. Десь за північ перевалило, бо Стожари уже сяяли на заході (М. Стельмах).*
- 2. Я повернувся з мандрів і додому вертаю знову в золоте село, яке по грудді вчило по твердому мене ходити (І. Драч).*

Варіант 4.

- 1. І їхнє телотання чи їхні крила знову повернули думки до образів, дарма що вони щойно горіли і розпадалися на вогні... (М. Стельмах).*
- 2. І не збагну ніколи, як вмістилось моє життя в маленькім слові хліб (Д. Павличко).*

Варіант 5.

- 1. За той час, як він покинув своє міністерство та осівсь на селі, мужики його полюбили (М. Коцюбинський).*
- 2. Не буде діла, де вовк вівці стереже (Нар. тв.).*

Варіант 6.

- 1. Тоді в мені спалахнула ненависть до тих, що нищили мою любов (Леся Українка).*
- 2. Розсипався б дід, якби баба його не підперезала (Нар. тв.).*

Варіант 7.

- 1. Я з тих країв, де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї... (М. Нагнибіда).*
- 2. Моя земля була тверда, немов бетон, коли її хотів порізати тевтон (Д. Павличко).*

Варіант 8.

- 1. Поки ми собі на здоров'я тут говоримо про сотні тем, – гине час, стікаючи кров'ю не написаних нами поем (Л. Костенко).*
- 2. Хто на гарячому попечеться, той розуму набереться (Нар. тв.).*

Варіант 9.

- 1. Хто пізно встає, тому хліба не стає (Нар. тв.).*
- 2. Не зневажай душі своєї цвіту, бо з нього виросло кохання наше! (Леся Українка).*

Варіант 10.

- 1. Чи не скаже хто часом того, що розбите серце віщує (Леся Українка).*
- 2. Доки лінія іде байраком, Маковейчик відчуває себе спокійним (О. Гончар).*

Варіант 11.

- 1. Оце і є той випадок єдиний, коли найбільша мужність – утекти (Л. Костенко).*
- 2. Перед ним лежав шлях, курний уже, хоч була рання весна (М. Коцюбинський).*

Варіант 12.

- 1. Денисові стало точно відомо, хто з їхнього батальйону перебуває в оточенні (О. Гончар).*
- 2. Не спіши, козо, в ліс, бо всі вовки твої будуть (Нар. тв.).*

Варіант 13.

- 1. Слава тому, хто шляхами вже протертими не йде, а між скелями й тернами новий, кращий шлях кладе (М. Рильський).*
- 2. Даю тобі цей меч, дарма що ти не сильна (Леся Українка).*

Варіант 14.

- 1. Маленька зірочка горіла в небі, пливла над селом, на якусь долю секунди притухла, щоб потім спалахнути з новою силою (В. Кучер).*
- 2. Якою мірою міряєш, такою тобі й відплатять (нар. тв.).*

Варіант 15.

- 1. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява (О. Довженко).*

2. Тоді я ще не знав, чим іще, крім дьогтю, можна мастити взуття (М. Стельмах).

Варіант 16.

1. Я щасливий, що в мільйонах кроків дзвенить і мій в єдиному строю (М. Осадчий).

2. Я дивлюся на хрести й уявляю собі, куди сягала їхня тінь... (Гр. Тютюнник).

Варіант 17.

1. Аби позбутися жінки, не один оддав би ще й тещу (Нар. тв.).

2. А хто ж були ті вояки відважні, що їх зібрав під прапор свій Спартак? (Леся Українка).

Варіант 18.

1. Що вдіє раб, принижений, нещасний, як буде проповідь читать своїм панам? (Леся Українка).

2. Це та баба, що й дріт пряде (Нар. тв.).

Варіант 19.

1. Навіть найменші зірки випросталися з темряви й так яскрились, мовби на кожній теж була весна й теж має воскреснути якийсь Христос (В. Підмогильний).

2. Хто батька-матір зневажає, той добра не знає (Нар. тв.).

Варіант 20.

1. Поки жива бабуся, я нічого не боюся (Нар. тв.).

2. А далі розлягалось поле, рівне, сіро-зелене, на якому червона спідниця робітниці здавалась самотньою польовою квіткою (М. Коцюбинський).

Варіант 21.

1. Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева (В. Сосюра).

2. Одної ясної днини, так коло години десятої вранці, горішньою дорогою, що йде понад Прутом, котилося дві молдаванські каруци (М. Коцюбинський).

Варіант 22.

1. І так прийшли ми в дивне посілля, де жодного дому (В. Свідзінський).

2. Хто нічого не робить, той ніколи не має часу (Нар. тв.).

Варіант 23.

- 1. Чого ти горлаєш, коханий мій друже, на це синьооке твоє, синьонебе, що мудрості хоче, не твалту від тебе ? (І. Драч).*
- 2. Мати тоді дурненька, як дитина маленька (Нар. тв.).*

Варіант 24.

- 1. Аж ось вплив з-за гори Волосожар і почав виблискувати своїми зірочками, немов танцював перед світом (Панас Мирний).*
- 2. Хто в Петрівку сіна не косить, той зимою і в собак їсти просить (Нар. тв.)*

Варіант 25.

- 1. Стану я казки казати та співать пісні, щоб ти щастя міг зазнати хоч в дитячій сні (Олександр Олесь).*
- 2. Знає кіт, чиє сало з'їв (Нар. тв.).*

ТЕМА 12. Двокомпонентні складні безсполучникові речення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

- 1. Поняття про складні безсполучникові речення.**
- 2. Засоби синтаксичного зв'язку між предикативними частинами складних безсполучникових речень. Типи інтонації.**
- 3. Граматична класифікація безсполучникових речень.**
- 4. Структурно-семантичні особливості безсполучникових речень з однотипними частинами.**
- 5. Структурно-семантичні особливості безсполучникових речень з різнотипними частинами.**
- 6. Вживання розділових знаків у безсполучникових реченнях.**

Ключові поняття: безсполучникове речення, безсполучникове речення з однотипними частинами, безсполучникове речення з різнотипними частинами, типи інтонації у безсполучникових реченнях (перелічувальна, зіставно-

протиставна, зумовленості, з'ясувальна), семантико-синтаксичні відношення між частинами безсполучникового речення.

Схема синтаксичного аналізу безсполучникових складних речень

1. Виділення членів речення.
2. Структурний тип речення (складне).
3. Тип речення за метою висловлювання та інтонацією.
4. За засобами зв'язку між частинами (безсполучникове).
5. Структурно-семантичний тип безсполучникового речення (з однотипними/різнотипними частинами).
6. Зі скількох частин складається (з двох).
7. Засоби зв'язку частин (інтонація: перелічувальна, зіставно-протиставна, зумовленості, з'ясувальна).
8. Якими розділовими знаками розмежовані частини.
9. Тип смислових відношень між частинами.
10. Синтаксичний аналіз кожної з предикативних частин як простого речення.

Зразки повного синтаксичного аналізу

двокомпонентних безсполучникових складних речень

Не зів'яньте, губи, на півслові, на півкроці, серце, не спинись! (Г. Світлична).

Речення складне, спонукальне, окличне, безсполучникове з однотипними частинами, складається з двох частин, поєднаних перелічувальною інтонацією, розділених комою, відношення єднальні.

Перша частина – речення просте, односкладне (означено-особове), поширене, повне, ускладнене звертанням. *Не зів'яньте* – головний член речення, співвідносний з простим ускладненим присудком, виражений дієсловом наказового способу та часткою; *на півслові* – обставина способу дії, виражена іменником у місцевому відмінку та прийменником; *губи* – звертання непоширене, розміщене в середині речення.

Друга частина – речення просте, односкладне (означено-особове), поширене, повне, ускладнене звертанням. *Не спинись* – головний член речення, співвідносний з простим ускладненим присудком, виражений дієсловом наказового способу та часткою; *на півкроці* – обставина способу дії, виражена іменником у місцевому відмінку та прийменником; *серце* – звертання непоширене, розміщене в середині речення.

Тополя вмить задумалась: нащо ж вона кохалась і, щастю тому вірячи, до сонечка всміхалась?

Речення складне, питально-розповідне (стверджувальне), неокличне, безсполучникове з різнотипними частинами, складається з двох частин, поєднаних з'ясувальною інтонацією, розділених двокрапкою, відношення з'ясувальні.

Перша частина – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. *Тополя* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *задумалась* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *вмить* – обставина способу дії, виражена прислівником.

Друга частина – речення просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними та відокремленим членами речення. *Вона* – підмет простий, виражений займенником у називному відмінку; *кохалась і всміхалась* – однорідні присудки, прості неускладнені, виражені дієсловами дійсного способу; *до сонечка* – додаток непрямий, виражений іменником у родовому відмінку та прийменником; *щастю тому вірячи* – відокремлена поширена обставина причини, виражена дієприслівниковим зворотом.

Зразки часткового синтаксичного аналізу двокомпонентних безсполучникових складних речень

Поет повинен промовляти до світу мовою і голосом свого народу – тільки тоді він стане великим (П. Загребельний).

Речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, безсполучникове з різнотипними частинами, складається з двох частин, поєднаних інтонацією зумовленості, розділених тире, відношення наслідкові.

Людство може вимерти – книги перетривають (П. Загребельний).

Речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, безсполучникове з однотипними частинами, складається з двох частин, поєднаних зіставно-протиставною інтонацією, розділених тире, відношення протиставні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Написати твір-мініатюру про весну, використавши у структурі тексту безсполучникові складні речення.

2. Виписати з твору складні безсполучникові речення, зробити їх частковий синтаксичний аналіз.

Питання для самоперевірки

1. Що таке складні безсполучникові речення і які їх основні граматичні ознаки?

2. За допомогою мовних яких засобів поєднуються предикативні частини безсполучникових складних речень?

3. На які структурно-семантичні групи поділяють складні безсполучникові речення?

4. Охарактеризувати граматичні ознаки складних безсполучникових речень з однотипними частинами.

5. Які типи смислових відношень реалізуються в безсполучникових реченнях з однотипними частинами?

6. Охарактеризувати граматичні ознаки складних безсполучникових речень з різнотипними частинами.

7. Які типи смислових відношень реалізуються в безсполучникових реченнях з різнотипними частинами?

8. Які основні правила вживання розділових знаків між частинами складних безсполучникових речень?

Література

1. Барчук В.М. Складні безсполучникові речення в староукраїнській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Володимир Михайлович Барчук. – Івано-Франківськ, 1996. – 24 с.

2. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.

3. Бронська А.А. Про синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях / А.А. Бронська // Мовознавство. – 1973. – № 6. – С. 55-63.

4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

5. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардашук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.

6. Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків, 1980. – 152 с.

7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.

8. Кадомцева Л.О. Інтонація як засіб граматичної оформленості безсполучникових речень // Синтаксична будова української мови. – К.: Наукова думка, 1968. – С. 26-35.

9. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови /М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.

10. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.

11. Пац Л. Недиференційований синтаксичний зв'язок у складному безсполучниковому реченні / Л. Пац // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 11. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Ч. I. – С. 221-227.

12. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки): Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.

13. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

14. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.

15. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.

16. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 400 с.

17. Слободинська Т.С. Таксисні функції складних безсполучникових речень в українській мові / Т.С. Слободинська // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Випуск 1. – К., 2005. – С. 93-99.

18. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.

19. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

20. Ющук І.П. Українська мова: Підручник / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 630 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМОЮ:

«Двокомпонентні складні безсполучникові речення»

І. Утворити речення за такими граматичними критеріями: складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, безсполучникове з однотипними частинами, складається з двох частин, розділених тире; інтонація зіставно-протиставна, відношення між частинами – зіставні. Пояснити пунктограми в реченні.

II. Виконати повний синтаксичний аналіз складних безсполучникових речень, проаналізувати кожен з предикативних частин як просте речення.

Варіант 1.

1. Іще трава зіщулиться і змерзне, іще печальні скажуться слова (Л. Костенко).

2. Тепер я прошу: з погляду, з туману, з могил і вітру серце відпусти! (М. Вінграновський).

Варіант 2.

1. Цвіли сади, гула хрущами груша (Л. Костенко).

2. Тепер послухай: з нашого жалю тепер залишились одні слабкі півзвуки (М. Вінграновський).

Варіант 3.

1. Соснові плечі вивірка обтрусить, стрічати весну вийдуть явори (Л. Костенко).

2. Слово до слова – зложиться мова (Нар. тв.).

Варіант 4.

1. На сто колін перед стома богами я падаю: прийди мені, прийди (І. Драч).

2. Язик – не помело, слово – не полова (Нар. тв.).

Варіант 5.

1. Розкажи другу – піде по кругу (Нар. тв.).

2. Із вирію вернулись квіти, розквітли в небі ластівки (І. Драч).

Варіант 6.

1. І тільки зорі сяяли незвично, напівпритомно марила душа... (Л. Костенко).

2. А на шляху липневі хуртовини – медоцвіт хурделяє аж на шлях (І. Драч).

Варіант 7.

1. Ось на причілку нашої з бабусею хати росте гінка, ніколи ніким не стрижена акація (такої ні в кого більше у селі немає); в ній густо гудуть бджоли, пересідають з цвіту на цвіт, впиваються хоботками в чашечки і тремтять від напруги серед жовтого, розімлілого на сонці цвіту (Гр. Тютюнник).

2. Аж чую – джміль гуде (І. Драч).

Варіант 8.

- 1. А там уже Полтавщина: Манжеля, Піски, Шишаки, Артилярищина – в тім краю я не тільки всі шляхи, а й путівці і стежки знаю... (Гр. Тютюнник).*
- 2. Це дивна книга, Володько такої не чув (У. Самчук).*

Варіант 9.

- 1. А ти спинився раптом: колосочок над стежкою, надломлений, звисав (Л. Костенко).*
- 2. Прочитав словник Грінченка і ледве не танцював на radoщах – так багато відкрив мені цей блискучий твір (Гр. Тютюнник).*

Варіант 10.

- 1. Душа його прохала волі; молоді сили – простору (Панас Мирний).*
- 2. Зацвіли твої пальці першим цвітом любові, зацвіли твої очі першим цвітом сльози... (М. Вінграновський).*

Варіант 11.

- 1. Нема часу бавитись – попереду далека дорога (У. Самчук).*
- 2. От і старі діди посхиляли голови; от брати розмовляють, понурившись (Панас Мирний).*

Варіант 12.

- 1. Настя зморена сидить на лаві, ніщо її не цікавить (У. Самчук).*
- 2. Аж ось затуркотів барабан; москалі скомандували у лаву строїтись (Панас Мирний).*

Варіант 13.

- 1. Володько весь перейнявся новою думкою: конче захотілося й собі грати на скрипці (У. Самчук).*
- 2. Не доходячи до лісу, почули вони жалібний скрип полозків об мерзлу дорогу, важку ступню кінську і цмокання людського голосу; незабаром показалися й сани, повно навантажнені (Панас Мирний).*

Варіант 14.

- 1. Сльози у три ручаї ллються, жаль та досада давить одурене материне серце (Панас Мирний).*
- 2. Росте, розгортається і бушує Володькова уява, далі і далі простує він у далекий світ (У. Самчук).*

Варіант 15.

- 1. Ох, лицарю, не зв'язуйся з отарою – вона тебе затопче в пилюгу! (Л. Костенко).*
- 2. Унизу ліс раптово уривається, несподівано виникає долина з річкою, із селом і млином (У. Самчук).*

Варіант 16.

- 1. А ще пам'ятаю: спускала на воду кораблик (Л. Костенко).*
- 2. Видно, материн жаль уразив і його безжурне серце: стоїть він біля матері, похнюпившись (Панас Мирний).*

Варіант 17.

- 1. Сміється кожна квітка конюшини, регоче пилом Сагайдачний шлях (Л. Костенко).*
- 2. Я тілом – дужий, духом – чистий: в мені землі моєї кров (Д. Павличко).*

Варіант 18.

- 1. Ще зацвітуть удруге рожі: для всього буде вороття (М. Драй-Хмара).*
- 2. Любо місяцю з зорями у воду виглядатись, – мені любо дівочою красою впиватись (П. Куліш).*

Варіант 19.

- 1. Промчався вершник по німій Полтаві – у серці міста громом віддалось (Л. Костенко).*
- 2. З честю пройдеши цілий світ, без честі – ні до сусід (Нар. тв.).*

Варіант 20.

- 1. Старенька груша дихає на пальці, їй, певно, сняться повні жмені груш (Л. Костенко).*
- 2. Нема дурних – поженились (Нар. тв.).*

Варіант 21.

- 1. Юхим на те змовчує: мало іноді не завадить і підхвалити (Гр. Тютюнник).*
- 2. Казан з водою вже густо задихав парою, сухе повітря в хаті зволожилося й розімліло (В. Яворівський).*

Варіант 22.

- 1. Тихенько цокнула клямка, – бабуся іде із саду (Л. Костенко).*

2. Не стало ватажка – товариство немов розкотилося по світу (Панас Мирний).

Варіант 23.

1. Незабаром дзенькнув засов – у хату зайшов голова з п'ятьма чоловіками соцьких (Панас Мирний).

2. Медові зорі в небі прокидаються, тополі білим листям лопотять (Л. Костенко).

Варіант 24.

1. Було життя осяяне красою, любов і честь цінились над життя (Л. Костенко).

2. Ми вихопилися на путівець – конячина пішла хутчіше, вицокуючи підковами об найжджену блискучу крижаницю (Гр. Тютюнник).

Варіант 25.

1. Печаль моя – ріка без переправи, на тому боці спогади живуть (Л. Костенко).

2. Федір Нестерович попрямував до своєї колишньої садиби і ледве впізнав її серед інших згарищ – так вона заросла і здичавіла (Гр. Тютюнник).

ТЕМА 13. Складні багатокomпонентні речення

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття про складні синтаксичні конструкції.
2. Структурно-семантична класифікація складних синтаксичних конструкцій.
3. Складні багатокomпонентні речення з одним видом зв'язку.
4. Складні багатокomпонентні речення з різними видами зв'язку.
5. Вживання розділових знаків між предикативними частинами складних багатокomпонентних речень.

Ключові поняття: складне багатокomпонентне речення з одним видом зв'язку, складне багатокomпонентне сполучникове складносурядне речення, складне багатокomпонентне сполучникове складнопідрядне речення, однорідна

підрядність, неоднорідна підрядність, послідовна підрядність, підрядність змішаного типу, складне багатокomпонентне безсполучникове речення, складне багатокomпонентне речення з різними видами зв'язку, складна синтаксична конструкція з різними видами зв'язку, складна синтаксична конструкція з безсполучниковим та сполучниковим сурядним зв'язком, складна синтаксична конструкція з безсполучниковим та сполучниковим підрядним зв'язком, складна синтаксична конструкція зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком, складна синтаксична конструкція з безсполучниковим та сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком.

Схема синтаксичного аналізу складного багатокomпонентного речення

1. Виділення членів речення.
2. Структурний тип речення (складне).
3. Тип речення за метою висловлювання та інтонацією.
4. За засобами і видами синтаксичного зв'язку між частинами (багатокomпонентне речення з одним видом зв'язку / з різними видами зв'язку – вказати, з яким саме).
5. Зі скількох частин складається.
6. Засоби зв'язку між усіма частинами (при сполучниковому зв'язку – сполучні засоби, при безсполучниковому зв'язку – тип інтонації).
7. Якими розділовими знаками розмежовані всі предикативні частини.
8. Тип смислових відношень між усіма предикативними частинами.
9. Синтаксичний аналіз кожної з предикативних частин як простого речення.

Зразок повного синтаксичного аналізу складного багатокomпонентного речення

І її рука в солодкій нестямі заметалася на полотні, обводячи вуглиною контури див-птих, і вони заспокоювалися, затихали, у їхніх очах світилася вдячність, од якої в Катерини скімліло серце.

Речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, багатокomпонентне з різними видами зв'язку – безсполучниковим та сполучниковим сурядним і підрядним, складається з чотирьох частин: перша і друга поєднані сполучником *і*, розділені комою відношення єднальні; друга і третя поєднані перелічувальною інтонацією, розділені комою, відношення єднальні; третя і четверта поєднані сполучним словом *од якої*, розділені комою, відношення означальні.

Перша частина – речення просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленим членом речення. *Рука* – підмет простий, виражений іменником у

називному відмінку; *заметалася* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *на полотні* – додаток непрямий, виражений іменником у місцевому відмінку та прийменником; *в солодкій нестямі* – обставина способу дії, виражена нечленованим сполученням іменника з прикметником у місцевому відмінку та прийменником; *її* – означення, неузгоджене, виражене займенником у родовому відмінку; *обводячи вуглиною контури див-птиць* – відокремлена поширена обставина способу дії, виражена дієприслівниковим зворотом.

Друга частина – речення просте, двоскладне, непоширене, повне, ускладнене однорідними членами речення. *Вони* – підмет простий, виражений займенником у називному відмінку; *заспокоювалися, затихали* – однорідні присудки прості неускладнені, виражені дієсловами дійсного способу (єднальні відношення).

Третя частина – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. *Вдячність* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *світилася* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *в очах* – обставина місця, виражена іменником у місцевому відмінку та прийменником; *їхніх* – означення узгоджене, виражене займенником у місцевому відмінку.

Четверта частина – речення просте, двоскладне, поширене, повне, неускладнене. *Серце* – підмет простий, виражений іменником у називному відмінку; *скімліло* – присудок простий неускладнений, виражений дієсловом дійсного способу; *в Катерини* – додаток непрямий, виражений іменником у родовому відмінку та прийменником; *од якої* – обставина причини, виражена іменником у родовому відмінку та прийменником.

Зразки часткового синтаксичного аналізу складних багатокомпонентних речень

То шумів зелений лист, то в вікні мінився золотом ряст весняний, то золотим дощем лились пісні (Леся Українка).

Речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, багатокомпонентне з одним видом зв'язку – сполучниковим сурядним; складається з трьох частин: перша і друга, друга і третя поєднані сполучником *то*, розділені комою, відношення розділові.

А доки мову маєш, – ти людина, що може пісню волі завести (Д. Павличко).

Речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, багатокомпонентне з одним видом зв'язку – сполучниковим підрядним (неоднорідна підрядність); складається з трьох частин: перша і друга поєднані сполучником *доки*, розділені комою, відношення часу; друга і третя поєднані сполучним словом *що*, розділені комою, відношення означальні.

Всесвіт великий і різноманітний: одні тіла перебувають у стані плазми, другі – в стані закаменілості (О. Гончар).

Речення складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, багатокомпонентне з одним видом зв'язку – безсполучниковим; складається з трьох частин: перша і друга поєднані пояснювальною інтонацією, розділені двокрапкою, відношення причини; друга і третя поєднані перелічувальною інтонацією, відношення зіставні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Виписати з художньої літератури шість складних багатокомпонентних речень з (три з одним видом зв'язку, три з різними видами зв'язку). Виконати повний синтаксичний аналіз цих конструкцій.

2. Скласти зв'язний текст-опис природи взимку, використавши у структурі складні багатокомпонентні речення з різними типами синтаксичного зв'язку.

Питання для самоперевірки

1. Що таке складне багатокомпонентне речення і які його граматичні ознаки?

2. Як поєднуються предикативні частини складного багатокомпонентного речення з одним видом зв'язку?

3. Які є структурно-семантичні типи складного багатокомпонентного речення з одним видом зв'язку?

4. Як поєднуються предикативні частини складного багатокомпонентного речення з різними видами зв'язку?

5. Які є структурно-семантичні типи складного багатокомпонентного речення з різними видами зв'язку?

6. Які є основні правила вживання розділових знаків у складних багатокомпонентних речень?

Література

3. Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П. Бевзенко С.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.

4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

5. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кардашук, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2000. – 131 с.

6. Гуйванюк Н.В., Кульбабська О.В. Складні ускладнені речення. Теоретично-практичний блок / Н.В. Гуйванюк, О.В. Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2003. – 145 с.

7. Давнюк С.В. Вивчення багатокомпонентних сурядно-підрядних речень: формально-граматичний аспект / С.В. Давнюк // Актуальні проблеми сучасної філології: Мовознавчі студії: Зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 11. – Рівне, 2003. – С. 27-31.

8. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.

9. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.

10. Козіцька О. Порядкова залежність послідовності розташування предикативних одиниць у контамінованих складнопідрядних багатокомпонентних реченнях / О. Козіцька // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 54-62

11. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.

12. Омельчук С. Формування навичок стилістичного аналізу складних синтаксичних конструкцій / С. Омельчук // Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 33-34.

13. Пархонюк Л.М. Синтаксичний розбір складного речення (багатокомпонентні конструкції): Посібник для вчителів та студентів філологічних спеціальностей / Л.М. Пархонюк. – Тернопіль, 1998. – 120 с.

14. Ричагівська Ю. Особливості складних багатокомпонентних речень на рівні членування / Ю. Ричагівська // Актуальні проблеми філології: Мовознавчі студії: Зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 12. – Рівне, 2004. – С. 14-16.

15. Симулик М.В. Складні речення ускладненого типу в сучасних слов'янських мовах / М.В. Симулик. – Ужгород, 1974. – 80 с.

16. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

17. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 512 с.

18. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.

19. Тишківська Н.Я. Українська мова. Синтаксис: Науково-методичні рекомендації / Н.Я. Тишківська. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 119 с.

20. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с.

21. Шульжук К.Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові / К.Ф. Шульжук. – К.: Вища школа, 1986. – 183 с.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА ТЕМОЮ:

«Складні багатокomпонентні речення»

I. Утворити речення за такими граматичними критеріями: складне, розповідне (стверджувальне), неокличне, багатокomпонентне з одним видом зв'язку – підрядним (однорідна супідрядність), складається з чотирьох частин, поєднаних сполучником що, розділених комою, відношення між частинами – з'ясувальні. Пояснити пунктограми в реченні.

II. Виконати повний синтаксичний аналіз складних багатокomпонентних речень, проаналізувати кожен з предикативних частин як просте речення.

Варіант 1.

Коли я погляд свій на небо звожу, – нових зірок на ньому не шукаю, я там братерство, рівність, волю гошу крізь чорні хмари вгледіти бажую, – тих три величні золоті зорі, що людям сяють безліч літ вгорі (Леся Українка).

Варіант 2.

Тепла хвиля підкотила Данилові до серця, і гарно стало йому з оцим старим вітряком, з мельником у ньому, з людьми, що ввечері приїжджають сюди, а вдень жнивуть, і з оцією золотосою грудочкою селянської долі, в якій руки, коли вона хапається за коси, стають схожими на голубів (М. Стельмах).

Варіант 3.

Вслухайся в пісню ночі, що відбиває такт на литаврах Місяця, на клавішах зір вторить їй вітер, сон злітає з ліхтарів і заплітається у бурштин їхнього світла, нічні вісники несуть тривогу... (І. Калинець).

Варіант 4.

Тепер поле все ширше розкривало свої рамена, все далі розстеляло свою одежу, і, коли він зійшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви, зелена пляма низької луки, далека смужечка лісу (М. Коцюбинський).

Варіант 5.

І тут ні сліз, ні відчаю не треба, і тут не треба страху і ниття – живе лиш той, хто не живе для себе, хто для других виборює життя (В. Симоненко).

Варіант 6.

На тихім озері, де мліють верболози, давно приборкані, і влітку, й восени то плюскоталися, то плавали вони, і шиїгнулися у них, як буйні лози (М. Драй-Хмара).

Варіант 7.

У вчинку Заболотного Тамарі далеко не все було ясно, їй і зараз ще важко збагнути, чому він не вагався, чому від першої миті Заболотний уже знав, як йому повестись перед лицем нещастя, і робив усе так упевнено, наче його спрямовувала якась магічна, непохитна сила (О. Гончар).

Варіант 8.

Ще недавно в це небо попідіймалися райдуги весняні і там світилися соковито; сонцем курились після дощу неозорі, насіяні людиною поля, і людина стояла серед них, ніби в океані, радуєчись своєю працею, плодючістю землі (О. Гончар).

Варіант 9.

Іду я з вечерею до дядька Себастьяна, прислухаючись, як за тинами підстрибує морозець, придивляючись, як у тінях і дрімливих місячних калюжах заколисуються хати, вбираю в себе колядки, думками й очима добираюсь аж до тихого Дунаю, де гуляли козаки (М. Стельмах).

Варіант 10.

По один бік – густі старі груші вище й вище виганяються по косогорі, неначе густі хмари наступають згори; по другий бік левади – страшенна садова гущавина; там, за вербами, густі вишняки, сливи угорки злились до купи з широкими кущами бузини та калини (І. Нечуй-Левицький).

Варіант 11.

Ранньої весни, коли ще не цвітуть конвалії, півники і тендітні сокирки, школярки носять до школи ті жовті, соковиті, аж рипучі квіти, бо й вони веселі, дарма що не пахнуть, лише водою віддають, сирію землю та молодим жабуринням (Гр. Тютюнник).

Варіант 12.

А як буря лиха тебе з місця зіб'є або хмара-гора тебе громом уб'є, світ почує ту смерть, і повітря здрижиться, і ліси загудуть, і земля задвижиться (І. Франко).

Варіант 13.

Та пісня морозом пішла у мене по спині, зашкреблася в горлі, бо співала її не мати, а якась чужа красива жінка, яку я чомусь називаю матір'ю (Гр. Тютюнник).

Варіант 14.

Величезний цей степ восени, коли поля готові віддати свої незчисленні багатства, коли з тріском лопаються на баштанах дивовижні, великі кавуни і тече з них густий, медовий сік, коли цвітуть пізні гречки і п'януть, і бадьорять їх пахощі людину (С. Скляренко).

Варіант 15.

Маланка припала вухом до безбережної ниви, як чайка грудьми до моря, і слуха, як стиха луциться зерно з перестиглого колоса, м'яко падає на землю, як плаче нива золотими сльозами (М. Коцюбинський).

Варіант 16.

І снилися мені все білі сні: на сріблі сяли ясні самоцвіти, стелилися незнані трави, квіти, блискучі, білі... (Леся Українка).

Варіант 17.

І всі ми, що були присутні в цій залі, на крилах чарівного слова поета переносилися туди, у рідну Україну, до берегів Дніпра і Псла, до синіх рік і голубих озер, у край, де точилася страшенна, кривава битва, де гриміли гармати. (І. Цюпа).

Варіант 18.

То вітерець дмухне по ниві, то то коник в житті засюрчить, то бджілка радісно з добутком, злетівши з квітки, задвижчить (Л. Глібов).

Варіант 19.

Од Чорногори подихнув вітер, повні води хвилюються стиха, чутно, як не видиме ще сонце росте в глибині, а ось виткнувся з моря весь сивий верх, з якого стікає вода (М. Коцюбинський).

Варіант 20.

Навколо землянки пишалася вліті на широких отих просторах, що аж ген до краю злучалися з голубим небом, найкраща пишениця, колисалося в ритмічних, лагідних рухах високе золоте жито, а тут і там бігли зелені пасма конюшини, обсіпані рожевим пахучим цвітом, та білили ниви дрібної гречки (О. Кобилянська).

Варіант 21.

Кохана, знаєш ти всі лагідні слова, що ніжне світло зветь з глибин мого ества, але мовчиш, бо ти вже відаєш віддавна, що світло йде з вогню, який мене вбива (Д. Павличко).

Варіант 22.

Одна на південну дорогу, закривши лице, одходить веселка; погаслі квіти множать тривогу, криючи зерно в таємні яселка, вітер грає в високу трембіту, що більше не встати мертвому літу! (В. Свідзінський).

Варіант 23.

Ми слухали журливу сагу Дніпра, який полоскав наші ноги і плакав на білому піску: припаде, мов до грудей, до берега, задзвонить, і на камінцях бринять старечі сльози... (Г. Косинка).

Варіант 24.

Ми вже не раз зупинялися, щоб роздивитися на всі боки, щоб увібрати не тільки очима, а й душею цей мінливий і живий світ, такий схожий, мабуть, на первісний, коли з хаосу творилися земля й небо, коли од суші відділялась вода (Є. Гуцало).

Варіант 25.

Мокрі, стомлені, але радісно осміхнені, ми входимо в ліс, бредемо струмком і вражено зупиняємось: прямо в розбурханій воді навколо нас, за галявиною, веселка порозвішувала свої стрічки, і в їхнім одсвіті діброва стала такою гарною, якою вона може тільки наснитися (М. Стельмах).

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ

до курсу «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис.»

1. Предмет синтаксису. Зміст, завдання навчального курсу.
2. Зв'язок синтаксису з іншими розділами науки про мову.
3. Синтаксичні одиниці. Загальна характеристика, основні граматичні ознаки.
4. Проблема визначення словосполучення. Словосполучення та інші сполучення слів.
5. Типи словосполучень за частиномовним вираженням головного слова.
6. Типи словосполучень за будовою. Синтаксично вільні і синтаксично нечленовані словосполучення.
7. Форми вираження (типи) підрядного синтаксичного зв'язку у словосполученні.
8. Семантичні відношення між компонентами словосполучення.
9. Речення як одиниця синтаксису. Граматичні ознаки речення.
10. Формально-синтаксична організація речення.
11. Семантико-синтаксична організація речення.
12. Комунікативна організація речення.
13. Види присудків за структурою. Простий дієслівний присудок.
14. Простий дієслівний ускладнений присудок.
15. Складений дієслівний присудок.
16. Складений іменний присудок.
17. Складний присудок.
18. Загальні відомості про другорядні члени речення.
19. Додаток. Прямі і непрямі додатки.
20. Означення. Узгоджені та неузгоджені означення.
21. Прикладка як різновид означення.
22. Обставини. Семантичні види обставин.
23. Односкладні речення. Загальні відомості.
24. Односкладні речення, в яких головний компонент відповідає підметові: називні (номінативні), генітивні, вокативні речення.
25. Речення, в яких головний компонент відповідає присудковій: особові (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові).
26. Речення, в яких головний компонент відповідає присудковій: безособові (власне безособові, інфінітивні).
27. Нечленовані речення та їх семантичні групи.
28. Неповні речення та їх структурно-семантичні типи.
29. Прості ускладнені речення, їх різновиди.

30. Однорідні члени речення. Узагальнювальні слова та розділові знаки при однорідних членах речення.
31. Відокремлені другорядні члени речення: відокремлені додатки, відокремлені означення і прикладки, відокремлені обставини.
32. Уточнювальні відокремлені члени речення.
33. Речення із звертаннями.
34. Вставні конструкції.
35. Вставлені конструкції. Пунктуація при вставлених конструкціях.
36. Загальна характеристика складного речення.
37. Види складних речень та засоби поєднання їх складових частин.
38. Складносурядні речення. Загальні відомості, класифікація складносурядних речень.
39. Складносурядні речення з єднальними відношеннями між компонентами.
40. Складносурядні речення з протиставними і зіставними відношеннями між компонентами.
41. Складносурядні речення з розділовими відношеннями між компонентами.
42. Складносурядні речення з приєднувальними відношеннями між компонентами.
43. Складносурядні речення з градаційними відношеннями між компонентами.
44. Складнопідрядні речення. Загальні відомості, класифікація складнопідрядних речень.
45. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури, їх особливості.
46. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.
47. Складнопідрядні речення складнопідрядні речення з підрядними означальними.
48. Складнопідрядні займенниково-співвідносні речення.
49. Складнопідрядні речення розчленованої структури, їх особливості.
50. Складнопідрядні речення з підрядними часу.
51. Складнопідрядні речення з підрядними умови.
52. Складнопідрядні речення з підрядними причини.
53. Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими.
54. Складнопідрядні речення з підрядними допустовими.
55. Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними.
56. Складнопідрядні речення перехідного типу з підрядними супровідними.
57. Складні безсполучникові речення. Загальна характеристика.
58. Безсполучникові речення з однотипними (однорідними) частинами.
59. Безсполучникові речення з різнотипними (неоднорідними) частинами.

- 60.Складні синтаксичні конструкції (багатокомпонентні речення). Загальна характеристика.
- 61.Складні багатокомпонентні речення з однорідною супідрядністю.
- 62.Складні багатокомпонентні речення з неоднорідною супідрядністю.
- 63.Складні багатокомпонентні речення з послідовною підрядністю.
- 64.Складнопідрядні багатокомпонентні речення змішаного типу.
- 65.Складні багатокомпонентні речення з сурядним і підрядним зв'язком.
- 66.Складні багатокомпонентні речення із сполучниковим і безсполучниковим поєднанням частин.
- 67.Період як синтаксична одиниця. Складне синтаксичне ціле. Текст.
- 68.Конструкції з чужим мовленням та їх різновиди. Речення з прямою мовою. Діалог.
- 69.Конструкції з чужим мовленням: речення з непрямою мовою та невласне прямою мовою.
- 70.Пунктуація української мови. Система розділових знаків та правила їх вживання.

Навчальне видання

Ковальчук М. П.

**СИНТАКСИС
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

В авторській редакції.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк різнограф.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 6,28
Наклад 100 прим.

**ВИДАВНИЦТВО
“НАІР”**

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
тел. (034) 250-57-82, (050) 433-67-93
email: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції №4191 від 12.11.2011р.

